

Současný český jazyk – stylistika

**Miloslav Vondráček,
Jiří Zeman, Jana Bílková**

Základní informace o předmětu

Vyučující: Doc. PhDr. PaedDr. Miloslav Vondráček, Ph.D.

Kontakt: miloslav.vondracek@fpf.slu.cz

Hodinová dotace přímé výuky: 8 hodin (4 hodiny přednášky, 4 hodiny seminář)

Hodinová dotace e-learningu: 112 hodin (příprava na semináře, četba specifikovaných textů, zpracování seminární práce)

Pravidla komunikace s vyučujícím: během přímé výuky na seminářích, během individuálních konzultací (v době vypsanych konzultačních hodin a podle individuální domluvy) a prostřednictvím e-mailu.

Osnova předmětu

Anotace:

Cílem předmětu je zpřístupnění pojmu styl textu jako lingvistické kategorie v širší teoretických přístupů, získání teoretických znalostí a dovedností nezbytných pro produkci i interpretaci textů, poznání různých interpretačních přístupů k celku díla i k jednotlivým textovým rovinám. Studenti se učí stanovit recepční strategii, tj. vytvořit si nástroj pro vlastní interpretační aktivitu.

Hlavní témata:

1. Současná situace stylistiky. Pojetí stylu, funkce stylu.
2. Stratifikace češtiny, její funkční, teritoriální a sociální diference.
3. Stylotvorné faktory a odraz jejich působení v jazykových projevech.
4. Klasifikace nadindividuálních stylů podle funkcí. Otevřenost klasifikace, přechody mezi styly (splývání, vyčleňování).
5. Sféra každodenní komunikace; styl prostě sdělovací.
6. Sféra odborné a institucionální komunikace; styl odborný a administrativní.
7. Sféra literární komunikace; styl umělecký.
8. Styl mediální komunikace; styl publicistický.
9. Text a jeho pojetí. Vztah textu a komunikátu. Vlastnosti textu.
10. Výstavba komunikátu/textu. Procesuální a rezultativní pohled. Prostředky výstavby a strukturace textu. Slohové postupy a jejich modifikace.
11. Konvencionalizovaná schémata textů jako součást komunikační kompetence, slohové útvary.
12. Hláskové a gramatické prostředky jako prostředky stylotvorné.
13. Stylistická klasifikace slovní zásoby.

Literatura

Základní literatura:

HOFFMANNOVÁ, J., HOMOLÁČ, J., CHVALOVSKÁ, E., JÍLKOVÁ, L., KADERKA, P., MAREŠ, P. a MRÁZKOVÁ, K. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016.

ČECHOVÁ, M. – CHLOUPEK, J. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997.

MINÁŘOVÁ, E. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

ČECHOVÁ, M. *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2011.

Doporučená literatura:

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a Praha: Trizonia, 1997. ISBN 80-85573-67-9.*

MACUROVÁ, A. *Komunikace v textu a s textem*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.

Funkční stratifikace češtiny: textová cvičebnice s klíčem. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011.

ČMEJRKOVÁ, S. *Reklama v češtině*. Voznice: Leda, 2000.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Lidové noviny, 2002.

BEČKA, V. J. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992.

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1989.

MACUROVÁ, Alena, MAREŠ, Petr. *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum, 1992.

MAREŠ, Petr. *Styl, text, smysl*. Praha, Univerzita Karlova, 1987.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Lidové noviny, 1996.

DEBICKÁ, Alena. *O výstavbě a stylu textu: statistické analýzy a interpretace*. Ústí nad Labem: UJEP, 1999.

Požadavky na ukončení předmětu

1. Aktivní účast na seminářích spočívající v průběžné přípravě k jednotlivým tématům včetně praktické demonstrace znalostí na vlastním textu.
2. Seminární práce (komplexní stylistická analýza komunikátu) vypracovaná podle písemného zadání

Zadání seminární práce

Funkční klasifikace textu, funkční přehodnocení textu

- 1) Zvolte podle svého výběru krátký text vnímaný jako funkční celek. Originál výchozího textu bude nedílnou součástí seminární práce.

- 2) Podle doporučené literatury prostudujte hierarchie funkcí příslušejících textům jednotlivých funkčních stylů a prostředky naplnění těchto funkcí. (Prostudováním funkcí se nerozumí kopírování celých pasáží studovaného textu do seminární práce, ba ani parafrázování uvedených funkcí.)
- 3) Na základě funkčního hodnocení zvoleného textu, opřené o argumentaci funkčním vyhodnocením jeho složek, přiřaďte text k některému z funkčních stylů. V případě, že užitá prostředky neodpovídají funkci, kterou považujete za dominantní, pokuste se tuto neshodu vysvětlit. (Nehodnotíme tedy to, jak by text snad napsán měl být, ale to, jaké znaky nese a k jakému funkčnímu stylu jej lze na základě rozpoznávaných rysů zařadit.)
- 4) Stanovte, který z funkčních stylů je nejvíce vzdálen konkrétním funkčním charakteristikám zvoleného textu. Přestylizujte zvolený text tak, aby nesl zjevné znaky opozitního funkčního stylu.
- 5) Seminární práci v tištěné podobě spolu s originálem analyzovaného textu odevzdejte v některém z termínů stanovených prostřednictvím funkce e-Zkouška.

Osnova seminární práce

(jde jen o jednu z mnoha možností, jež může být pro některé texty vhodná, pro jiné nikoli; v každém případě smyslem práce je postižení všech stylotvorně podstatných aspektů textu, nikoli naplnění této osnovy)

Subjektivní stylotvorný faktor - autor:

- personální / institucionální
- individuální / kolektivní
- další charakteristiky vyvoditelné z textu
- (posloupnost / hierarchie autorů)

Objektivní stylotvorné faktory:

- forma projevu (mluvená, psaná)
- forma kontaktu (přímý, nepřímý)
- komunikační situace (veřejná/soukromá, oficiální/neoficiální, formální/neformální, vážná/nevážná, emotivní/neemotivní, slavnostní/běžná)
- adresát projevu (personální / institucionální, individuální / kolektivní (stejnorodý/smíšený), známý/neznámý, další charakteristiky vyvoditelné z textu)
- dialogičnost / monologičnost
- téma
- připravenost/nepřipravenost
- funkce projevu (poučit, pobavit, ovlivnit, prostě sdělit, předat estetickou informaci)

Výrazové prostředky:

- jazykové (hláskové, morfologické, lexikální, syntaktické, hypersyntaktické/kompoziční)
- nejazykové

Závěr: zařazení textu k funkčnímu stylu na základě předchozích dílčích závěrů

Přestylizování do opozitního funkčního stylu:

stanovení opozitního f. stylu + argument, proč je opozitní
 náznak přestylizování zvoleného textu tak, aby neslo zjevné znaky opozitního funkčního stylu

Význam ikon v textu

Cíle

Na začátku každé kapitoly je uveden seznam cílů.

Pojmy k zapamatování

Seznam důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

V poznámce jsou různé méně důležité nebo upřesňující informace.

Kontrolní otázky

Prověřují, do jaké míry student text a problematiku pochopil, zapamatoval si podstatné a důležité informace.

Souhrn

Shrnutí tématu.

Literatura

Použitá ve studijním materiálu, pro doplnění a rozšíření poznatků.

1 Současná situace stylistiky. Pojetí stylu, funkce stylu.

Cíle

Kapitola je koncipována jako uvedení do předmětu, seznámení se základními pojmy stylistiky, jejím předmětem a metodami.

Pojmy k zapamatování

- teorie stylu
- stylistika
- styl
- stylová norma
- stylém

Teorie stylu

V našem prostředí navazuje teorie stylu na funkční pojetí jazyka v Pražském lingvistickém kroužku (Havránek, Mathesius, Weingart, Vachek, Trnka, Skalička). Do popředí se proto dostaly především aspekty funkční (tj. koncepce tzv. funkčních jazyků a funkčních stylů).

Stylistika

Stylistika je nauka o jazykovém stylu, jazykovědná disciplína (někdy paralelně literárněvědná disciplína, někdy umístěvaná na rozhraní mezi lingvistikou a širě chápanou naukou o textu a komunikaci – k tomu srov. Mareš 2016), která zkoumá podstatu stylu, stylové normy a kategorie, účast slovtvorných činitelů, rovinu jazykovou a kompoziční, využití jazykových prostředků, slohové postupy a útvary. Na základě analýzy jednotlivých textů dochází k zobecnění zákonitostí stylizace, výstavby textu.

Stylistika navazuje na poznatky ostatních jazykovědných disciplín, tyto poznatky využívá. Využívá ale i poznatky literární vědy (má blízko k literární teorii, a tradičně se v tomto smyslu chápe jako disciplína pomezí).

Styl

Existuje mnoho koncepcí stylu, vázaných často na určitou jazykovědnou školu, a proto značně odlišných. To, co všechna pojetí stylu v české lingvistice spojuje, je důraz na **funkci** (největší vliv v procesu utváření stylu se připisuje komunikační funkci textu,

komunikačnímu cíli autora) a princip **selekce** (za základní proces utváření stylu se považuje výběr jazykových prostředků – výběr z určitého souboru potenciálních vyjádření – konkurenčních prostředků). Prvky, pomocí kterých se text stylově aktivizuje, se nazývají **stylémy**. Z tohoto hlediska rozlišujeme prostředky stylově neutrální a stylově příznakové. Stylémy (soubor stylových vlastností výrazových prostředků) tvoří paradigmaticku stylistiky. Její syntagmatiku tvoří zákonitosti spojování výrazových jednotek do celku textu. Stylovou hodnotu výrazového prostředku musíme hodnotit jen se zřetelem k celku sdělení.

Srov. např. následující vymezení stylu:

B. HAVRÁNEK: „[...] styl je způsob využití (výběr) jazykových prostředků v daných jazykových projevech jak podle jejich konkrétního cíle, formy a situace, tak podle individualizačního zaměření (např. emotivního, estetického aj.) mluvčího, resp. pisatele.“ (Havránek 1940)

J. MISTRÍK: „Jazykový styl je způsob cílevědomého výběru, zákonitého uspořádání a využití jazykových prostředků se zřetelem k situaci, funkci, záměru autora a obsahové složce projevu. Styl je tedy selekce (výběr) a kompozice (uspořádání).“ (Mistrík 1985)

K. HAUSENBLAS: Princip vytváření komunikátu, charakteristický a jednotící princip výstavby projevu, uplatňující se ve výběru (event. i přizpůsobení) a uspořádání složek. Styl je principem výstavby textu. Není jen záležitostí jazyka, ale zahrnuje všechny roviny celku. (K Hausenblasovu pojetí stylu viz Macurová 1993)

E. MINÁŘOVÁ: Funkční styl je „výběr, stylizační a kompoziční uspořádání výrazových (především jazykových) prostředků, které jsou adekvátní určité funkci projevu a všem přítomným faktorům dalším.“ (Minářová 2011)

M. KRČMOVÁ: „Jazykový styl je způsob cílevědomého výběru a uspořádání (organizování) jazykových prostředků, který se uplatňuje při genezi textu; v hotovém komunikátu se pak projevuje jako princip organizace jazykových jednotek, který z částí a jednotlivostí tvoří jednotu vyhovující komunikačnímu záměru autora (Čechová a kol., 1997, s. 9)

M. JELÍNEK: „Styl pak můžeme definovat jako výsledek výběru jazykových prostředků z množin prostředků konkurenčních.“ (Jelínek 1995, s. 699)

Rozlišujeme styl singulární, individuální a interindividuální. Styl **singulární** je styl jednoho konkrétního textu. Styl **individuální** (také *subjektivní* či *autorský*) odráží osobitost autora komunikátu/komunikátů. Styl **interindividuální** (též *objektivní*) zachycuje skutečnost, že některé prvky stylu jsou shodné pro uživatele téhož jazyka žijící ve stejné době (styl dobový, sociální, styl určité literární školy apod.).

Stylová norma

Stylová norma je úhrn zvyklostí, tendencí a zákonitostí, jež se účastní vzniku komunikátu (zahrnuje v sobě normu jazykovou - gramatickou). Stylová norma je méně

ustálená než norma jazyková. V uměleckém textu stylová norma převažuje nad gramatickou.

Metody stylistického výzkumu

Metody tradiční - hlavně pro umělecké texty; promítnutí osobní zkušenosti badatele; subjektivní dojem = empirie, zkušenost; znalost možností výběru; zjišťování styl. hodnot projevu, textu; zjišťování funkčnosti zvolených prostředků (odborný styl: přesnost, jednoznačnost, výstižnost. publicistický styl: účinnost na čtenáře aj.); objektivizace prostřednictvím slovníků, mluvnice; zjišťování estetické hodnoty. Při zkoumání historického díla je nutno znát dobovou jazykovou normu, normu estetickou, stylovou.

Metody moderní:

substituční metoda: náhrada jiným prvkem, tj. hlavně nalezení neutrální podoby = pojmenování stylového příznaku.

statistická metoda: frekvence různých prvků. Index opakovanosti, zvláštnost slovníku, zastoupení slovních druhů - poměr autosémantik ke spojkám, poměr vidů: dokonavost = dynamičnost; důležitá může být i délka slova, délka věty. Nelze počítat vše, to nemá význam. Nehovoří o citovém zabarvení.

Funkce stylu

Styl plní v textu různé funkce. (a) Konstitutivní funkcí stylu je jeho funkce **integrační**. Styl je jednotícím principem, který prostupuje celý text. V praxi to znamená, že se určité jevy v textu opakují (někdy velmi nápadně, s velkou frekvencí, jindy tak, aniž by si to čtenář plně uvědomoval), jednak že se jednotlivé stylové rysy textu vzájemně podporují. (b) Funkce **charakterizační** spočívá v tom, že styl daného textu odlišuje tento text od textů jiných (textů jiného stylu) a přiřazuje tento text k textům s podobnou výstavbou. Styl určitého textu vždy vnímáme na pozadí (potenciálních) stylů jiných. (c) Styl plní dále funkci **estetickou**, a to zdaleka nejen v uměleckých textech. (d) Čtvrtou funkcí stylu je funkce **sémantická**. Styl je nositelem pouze iracionálních významů, ty jsou však pro utváření smyslu textu zásadní – zejména (ale nejen) v umělecké literatuře. Styl obvykle věcný význam podporuje, někdy s ním ale může být i v kontrastu (srov. např. texty ironické). V některých případech je styl textu dokonce důležitější než jeho věcný obsah (např. přání, kondolence). (srov. Hausenblas 1997: 59–61)

Kontrolní otázky

1. Hovoříme o stylové/stylistické rovině jazyka?
2. Souvisí styl textu s obvyklými jazykovými rovinami? Pokud ano, jak?
3. Existují přístupy spatřující ve stylu textotvorný princip?
4. Souvisí tzv. hypersyntax / syntax textu a styl?
5. Jaké jsou hlavní funkce stylu?

Literatura

- KRČMOVÁ, M.: Stylistika. In: J. Pleskalová – M. Krčmová, R. Večerka – P. Karlík (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia 2007, 296–335.
- MACUROVÁ, A.: Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. *SaS*, 54, 1993, s. 279–286)
- MAREŠ, P.: České výzkumy stylu. Pojem stylu. Komunikační sféry. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalovská a kol.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016, 11–17.
- ČECHOVÁ, M. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV, 2003.
- HAVRÁNEK, B.: Stylistika. In: *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému. 1. sv. 6. dílu*. Praha: Novina, 471 – 473.
- MINÁŘOVÁ, E. *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada Publishing, 2011.
- HAUSENBLAS, K.: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1971.
- HAUSENBLAS, K.: *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK, 1996.
- HOFFMANNOVÁ, J. *Stylistika a...* Praha: Trizonia, 1997, s. 40–46
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

2 Stratifikace češtiny, její funkční, teritoriální a sociální diference.

Cíle

Cílem kapitoly je popsat specifickou jazykovou situaci v ČR, představit jednotlivé jazykové útvary a vývojové změny probíhající z hlediska dichotomie spisovnost – nespisovnost uvnitř národního jazyka.

Pojmy k zapamatování

- jazykový útvar
- spisovný jazyk
- nespisovný jazyk
- dialekt
- obecná čeština
- diglosie
- jazyková situace

Český jazyk jakožto jazyk národní je soubor výrazových prostředků, který je vnitřně diferencovaný, a to z hlediska teritoriálního, funkčního a sociálního. Zahrnuje komplexní útvary: (a) **spisovný jazyk**, (b) **teritoriální dialekty**, (c) **interdialekty** a poloútvary: (a) **profesní mluva**, (b) **slang**, (c) **argot**.

Specifická jazyková situace češtiny (tj. makrosituace daná vztahy mezi jednotlivými jazykovými útvary) je charakteristická koexistencí dvou jazykových útvarů, tzv. spisovné (standardní) češtiny a obecné (substandardní) češtiny, a zejména pak procesem jejich postupného sblížení. Spisovný jazyk jako základní útvar národního jazyka plní národně reprezentativní funkci. Nespisovnými útvary rozumíme zejména tradiční teritoriální dialekty a interdialekty (obecnou češtinu). Mezi spisovným jazykem a nespisovnými útvary existuje stálé napětí. Do nespisovné češtiny se člověk rodí, osvojuje si ho od počátku přirozeně, v běžných komunikačních situacích. Spisovnou češtinu se člověk učí později, vědomě a řízeně zejména ve škole.

Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti se v průběhu vývoje jazyka mění. V české jazykové situaci korespondovala nejprve s protikladem psaná řeč – mluvená řeč. Postupně dochází k přehodnocení a dichotomie spisovnosti a nespisovnosti začíná odrážet rozdíl mezi komunikací veřejnou (oficiální) a neveřejnou (neoficiální, soukromou). Většina uživatelů jazyka zná oba útvary, je diglosní, vybírá prostředky podle druhu projevu a typu komunikační situace (oficiální – soukromá). V této souvislosti se mluví o tzv. *přepínání kódu*. Vznikají přechodové oblasti mezi mluvenou a psanou řečí. S **nespisovností** jsou primárně spojeny projevy nepřipravené, improvizované, týkající se běžných záležitostí, silně vázané na situační kontext, společensky nehodnocené. Se **spisovností** jsou primárně spojeny projevy veřejné, oficiální, připravené, společensky hodnocené. Spisovná čeština se jako jediný útvar řídí kodifikací. Užívá se jí v komunikačních situacích oficiálního rázu při sledování vyššího komunikačního cíle, který je užitím spisovného jazyka signalizován. Spisovný jazyk má národně reprezentativní funkci, je jazykovým útvarem prestižním, ačkoli dnes do komunikačních sfér, v nichž se dříve uplatňoval výhradně spisovný jazyk, proniká stále více obecná čeština a přibývá situací, v nichž se prvky spisovné a obecné češtiny mísí. Termín „spisovný jazyk“ ztratil svůj etymologický význam, není jen jazykem písemností, ale užívá se ho i v oficiálních projevech mluvených.

Vedle termínu spisovná čeština se v poslední době prosazuje termín **standardní čeština** (standard). Rozumí se jím celospolečenský jazykový útvar s vyšší komunikační funkcí.

Návrh definice spisovné češtiny (s níž se běžně v odborné literatuře nesetkáte, ale je velmi praktická):

Spisovná čeština = (závazný) jazyk veřejných oficiálních formálních vážných neemotivních komunikačních situací.

Tato definice je zpětně kritériem hodnocení prostředků z hlediska spisovnosti.

Prakticky: *Vytvořte si modelovou představu výše uvedené situace, např. rodičovská schůzka, jednání na městském úřadě. Do této komunikační situace zasadte hodnocený jazykový prostředek. Bude akceptován bez vjemu jeho nenáležitosti?*

Na tento test jsme odkázáni u všech prostředků, jejichž hodnocení z pochopitelných důvodů nenajdeme v žádné odborné literatuře.

Teritoriální **dialekt** je jazykový útvar vymezený územně, normovaný, stylově plochý, který se užívá ve spontánních, neprestižních, neoficiálních komunikačních situacích, při běžném mluveném dorozumívání. Následkem migrace a vlivem masmédií dochází přirozeně k potlačování teritoriálních dialektů. Zanikají ale především nápadné jazykové prostředky, prostředky vědomé a výrazné. Jazykové prostředky užívané bezděčně (např. výslovnostní) jsou mnohem odolnější. Proti užívání dialektů v neoficiální, intimní komunikaci se nevyvíjí sociální tlak.

Interdialekt je nestabilizovaný jazykový útvar, který představuje nejvyšší vývojové stadium teritoriálních nářečí. Nářečí ztrácí postupně své nejnápadnější rysy (ty, které ho nejvýrazněji odlišují od jiných teritoriálních dialektů) a získává rysy nové. Funkční možnosti interdialektu vzrůstají s rozsahem jeho územního rozšíření. Na Moravě lze vymezit interdialekt středomoravský, východomoravský, v Čechách je to především tzv. **obecná čeština**. V případě obecné češtiny (která působí jako jediný interdialekt v Čechách) se územní vymezení v podstatě ruší, funguje ve všech českých krajích, dokonce s přesahem na západní Moravu. Z tohoto hlediska funguje v úloze „třetího standardu“, začíná reprezentovat živou mluvenou řeč každodenního života (např. v literárních textech, ve stylizovaných dialozích). Stává se postupně nespisovným útvarem celonárodním, ztrácí svůj původní interdialektický charakter a strukturně se stabilizuje.

V lingvistice se dále pracuje s pojmem / termínem **běžně mluvený jazyk (běžná mluva)**. Jde o soubor jazykových prostředků užívaný při běžné, neformální mluvené komunikaci. Tzv. **městská mluva** je soubor jazykových prostředků ze dvou či více jazykových útvarů při komunikaci městského obyvatelstva.

Kontrolní otázky

1. Jak byste popsali současnou jazykovou situaci v České republice?
2. Co je to běžně mluvený jazyk? Čím se liší od obecné češtiny?
3. Jaký je strukturní rozdíl mezi teritoriálním dialektem a slangem?
4. Charakterizuje jazykové prostředky v následujícím textu z hlediska uplatnění strukturních útvarů češtiny:

Den začal blbě. Jako obvykle jsem nic nestíhal a musel toho nemálo zařídit. Jeli jsme vlakem do Drážďan na příhraniční rodinnou jízdenku, já a Kálo. Když jsem dobíhal metro na náměstí Republiky, abych stihl vlak v Holešovicích, akorát se dovíraly dveře a já jsem do tý škvíry strčil ruce. Dveře mi je přiskříply, ale já jsem byl dost silnej na to, abych je s předpaženými rukama roztáhl. Stihl jsem to, stihl jsem i vlak, a když jsme se vezli podél Labe do Děčína, už mě obě ramena dost bolely. Jsem levák, bolelo mě víc to pravý, levý taky trochu. Pravou ruku jsem nemohl předpažit. Sralo mě to, jeli jsme do Berlína dělat načerno na stavbu a jednou rukou toho moc neudělám. Řešili jsme ale s Kálou spíš to, že jsme měli jet stopem už z Prahy a že si vozíme zadky jako páni, místo abychom prachy ušetřili na něco jinýho a pokud možno zábavnějšího.

(Jan Čumlivski: Gastarbajtr. In: *Jinde*. Praha: Baobab a Meta, 2016: 58)

Literatura

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

- ADAM, Robert (2007): K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 68, 184–189.
- BERMEL, Neil (2010): O tzv. české diglosii v současném světě. *Slovo a slovesnost*, 71, 5–30.
- BLÁHA, Ondřej (2009): *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ČERMÁK, František – SGALL, Petr – VYBÍRAL, Petr (2006): K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 67, 267–282.
- NEBESKÁ, I. (1999): *Jazyk - norma - spisovnost*. Praha: Karolinum.
- NEKVAPIL, Jiří (1993): Slang and Some Related Problems in Czech Linguistics. In: J. Chloupek, J. Nekvapil (eds.), *Studies in Functional Stylistics*, 99–111.
- NEKVAPIL, Jiří (2017): Diglosie. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.
URL: <https://www.czechency.org/slovník/DIGLOSIE>
- ŠTÍCHA, František. (ed.) (1988): *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Karlova univerzita.

3 Stylotvorné faktory a odraz jejich působení v jazykových projevech.

Cíle

Cílem je představit nejrůznější faktory, složky mimojazykové reality, které determinují styl textu, ovlivňují proces jeho vzniku a jeho výslednou podobu.

Pojmy k zapamatování

- stylotvorný činitel objektivní
- stylotvorný činitel subjektivní
- autorský styl
- objektivní (nadindividuální) styl

Styl textu je podmíněn okolnostmi a podmínkami, za nichž text vzniká. Předpokladem utváření stylu textu je výběr z několika možností, jakými lze potenciálně danou zprostředkovat. Výběr přitom není náhodný, ale je dán různými činiteli, které výslednou podobu komunikátu ovlivňují. Takové činitele, které určují výběr z potenciálních

konkurenčních prostředků vyjádření, nazýváme **stylotvorné (slohotvorné) činitele** neboli **stylotvorné faktory**. Jednotlivé faktory neovlivňují text izolovaně, ale vzájemně na sebe působí. Některé jsou významnější, některé zcela zásadní, některé jen doprovodné.

Subjektivní faktory souvisí s autorským subjektem a projevují se v individuálním stylu, jsou závislé na osobě autora - na jeho vzdělání, zejména znalosti tématu, na vyjadřovacích schopnostech, jazykových znalostech, na kontaktu s jinou literaturou, na osobních vlastnostech a sklonech, sociálním zařazení, na okamžitém stavu, náladě, subjektivnímu vztahu k tématu apod.

Objektivním faktorem bývá zejména téma textu, funkce projevu (poučit, pobavit, ovlivnit...), forma projevu (mluvená, psaná), forma kontaktu (přímý, nepřímý), komunikační situace (veřejné nebo soukromé prostředí, oficiálnost aj), adresát projevu, počet účastníků komunikace a vztah mezi nimi, vzájemná symetrie či asymetrie, připravenost / nepřipravenost, dialogičnost / monologičnost. Objektivní faktory nejsou vázány na osobnost autora textu, působí zvnějšku. Objektivní faktory působí jako **podmínky komunikace a její funkce**.

Za nejzávažnější stylotvorný faktor se v koncepci stylotvorných faktorů tradičně považuje funkce textu/komunikátu. Vedle funkce sdělné (komunikační, dorozumivací), která je společná všem komunikátům, mají jednotlivé texty funkce další, a to např.: funkci odborně sdělnou, vzdělávací, řídicí (direktivní), správní (operativní), persvazivní či esteticky sdělnou aj. Jako zvlášť důležitá se při rozlišování objektivních stylů jeví distinkce textů s **funkcí věcně sdělnou** a s funkcí **esteticky sdělnou**. Více viz kap. 4: Klasifikace nadindividuálních stylů podle funkcí.

Zásadním stylotvorným faktorem je dále **míra připravenosti** projevu. Nepřipravené projevy jsou charakteristické nepromyšleným výběrem slov, častým nemotivovaným opakováním, opravami, vysokou frekvencí deiktických slov, nepřesností vyjádření, nepropracovanou syntaktickou stavbou, nedokončenými výpověďmi, několikerými začátky výpovědí, anakoluty apod. Nepřipravené projevy jsou většinou mluvené. K tomu více viz MINÁŘOVÁ, E.: Míra připravenosti komunikace. In: M. Čechová a kol., *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997: 57–58.

Psanost a mluvenost je jedním z nejvýznamnějších komunikačních faktorů, který zásadním způsobem určuje styl projevu. (k rozdílu mezi texty mluvenými a psanými viz HOFFMANNOVÁ, J.: Mluvenost a psanost. In: *Stylistika a...* Praha 1997: 76–81 a dále MAREŠ, P.: Mluvenost a psanost. In: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha 2016: 21).

Dalším podstatným stylovým faktorem je **ráz komunikátu**. Ten může být oficiální, polooficiální či neoficiální. Ráz souvisí s veřejností či soukromostí komunikace, s komunikační situací, se společenským významem komunikátu.

Někteří stylistikové považují za stylový faktor také **téma** komunikátu. Srov. např. argument E. Minářové: [...] styl nevytvářejí jen verbální prostředky a jejich uspořádání, ale rovněž integrita prostředků tematických (event. obsahových) a kompozičních.“ (Minářová 1997: 59). Na problematičnost stylovosti tématu komunikace upozorňuje P. Mareš (viz Mareš 2016: 20). Autoři publikace *Stylistika mluvené a psané češtiny* (2016) ho mezi hlavní stylové faktory nezařazují, při stylové charakteristice jednotlivých textů však k němu přihlíží.

Výsledkem působení subjektivních činitelů (při současném vlivu činitelů objektivních) jsou individuální stylové rozdíly jednotlivých autorů (komunikantů) – **autorský (individuální) styl**. Individualita autora se projevuje nejsilněji v běžně dorozumivacím (hovorovém, prostě sdělovacím) stylu (každý člověk mluví jinak, používá jiné výrazy, preferuje jiný útvar národního jazyka, jiným způsobem generuje výpovědi, mluví jiným tempem, apod.) a ve stylu uměleckém. Norma uměleckého stylu je velmi volná, autor může vyjadřovací prostředky vybírat zcela svobodně. Kreativita a tvůrčí originalita je jedním z hlavních požadavků kladených na osobu spisovatele. V textech publicistických se osobnost autora a jeho osobitý styl projevuje výrazněji jen v analytických žánrech, jako je například komentář, a v žánrech beletrizujících, zejména ve fejetonu. Krátká sdělení zpravodajského charakteru jsou založena na automatizaci a osobnost jejich autora je zpravidla „neviditelná“.

Procesem zobecňování stylů jednotlivých textů na základě objektivních stylových faktorů lze vymezit jednotlivé **nadindividuální, objektivní styly**.

Koncepce stylových faktorů má v české stylistice dlouhou tradici, první formulace se objevují už u Bohuslava Havránka, Viléma Mathesia a soustavněji pak v díle Františka Trávníčka (*O jazykovém slohu*, 1953). V r. 1955 uveřejnil Karel Hausenblas v časopise *Slovo a slovesnost* článek nazvaný *K základním pojmům jazykové stylistiky*, v němž představil mj. svou koncepci stylových činitelů:

*„Základní je rozlišení činitelů **individuálních** (subjektivních) a **objektivních**. Mezi individuální patří schopnosti a záliby, vzdělání a zkušenosti autora projevu. Není dobře možno vypočítat je ani obecně stanovit míru jejich vlivu na utváření stylu jazykového projevu. Mají význam při rozboru jedinečného stylu konkrétních projevů a při rozboru osobitého stylu (individuálního). Při zjišťování norem stylů objektivních však od individuálních a náhodných činitelů odhlížíme a zjišťujeme, jak se ve vyjadřování uplatňují činitelé nadindividuální, objektivní a více méně vždy přítomní.“* (Hausenblas 1955: 10)

Koncepce K. Hausenblase se stala východiskem řady dalších studií. (k tomu viz Chromý 2012).

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte autorský styl dvou Vámi zvolených spisovatelů (beletristů). Jejich styly vzájemně porovnejte.
2. Jakým způsobem se může projevit na podobě výsledného textu vztah autora k adresátovi? Uveďte příklady.
3. Jaké jsou hlavní objektivní činitele, které determinují výběr a uspořádání výrazových prostředků při tvorbě textu?

- HAUSENBLAS, K.: K základním pojmům jazykové stylistiky. *Slovo a slovesnost* 16, 1955: 1–15.
- CHROMÝ, J.: Koncepce stýlotvorných faktorů v československé lingvistice: rozbor, kritika, nástin řešení. *Naše řeč*, 95, 2012: 57–69.
- JELÍNEK, M.: Stylistika. In: P. Karlík, J. Pleskalová, Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995: 699–780.
- JELÍNEK, M.: Faktor stýlotvorný. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002: 133.
- MINÁŘOVÁ, E.: Slohotvorní činitele. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 50–63.
- MINÁŘOVÁ, E.: STÝLOTVORNÝ FAKTOR. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. URL: https://www.czechency.org/slovník/STÝLOTVORNÝ_FAKTOR
- MAREŠ, P.: Styl a stýlotvorné faktory. In: kol. autorů, *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016: 17–21.
- PROŠEK, M.: Objektivní stýlotvorné faktory. In Uličný, O., S. Schneiderová (eds.), *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny 2*, 2013, 143–151.

4 Klasifikace nadindividuálních stylů podle funkcí. Otevřenost klasifikace, přechody mezi styly (splývání, vyčleňování).

Cíle

Cílem je seznámit studenty se základními komunikačními sférami v různých oblastech společenského života a s jejich stylovými normami; upozornit na otevřenost funkční stylové klasifikace a existenci přechodných jevů.

Pojmy k zapamatování

- objektivní (nadindividuální) styl
- stylový faktor
- komunikační sféra

- komunikační norma
- stylová norma
- funkční styl

Procesem zobecňování stylů jednotlivých textů na základě objektivních stylových faktorů lze vymezit jednotlivé **nadindividuální, objektivní styly**.

1. Na základě stylového faktoru psanost – mluvenost lze rozlišit styl projevů mluvených a styl projevů psaných.
2. Na základě stylového faktoru připravenost – nepřipravenost lze rozlišit styl projevů připravených a styl projevů nepřipravených.
3. Na základě stylového faktoru monologičnost – dialogičnost lze rozlišit styl projevů monologických a styl projevů dialogických.
4. Na základě stylového faktoru oficiálnost – neoficiálnost lze rozlišit styl oficiálních projevů a styl familiární.
5. Na základě komunikační funkce textu lze rozlišit jednotlivé **funkční styly**, a to styl prostě sdělovací (hovorový), styl odborný, styl administrativní, styl publicistický, styl umělecký.

V české stylistice se tradičně za nejzávažnější stylový faktor považuje funkce textu. Základní funkce jakéhokoli komunikátu je funkce komunikační, dorozumivací, sdělovací. Ta je ale u různých textů doprovázena funkcemi dalšími. K nim patří: funkce odborně sdělná, funkce vzdělávací, funkce řídicí (direktivní), funkce správní (operativní), funkce přesvědčovací (persvazivní), funkce esteticky sdělná aj.

Při rozlišování objektivních stylů se jako zvlášť důležité jeví rozlišování textů s **funkcí věcně sdělnou** na jedné straně a s funkcí **esteticky sdělnou** na straně druhé. Na základě dominantní funkce textu se rozlišují tzv. **funkční styly**.

Styl prostě sdělovací (běžně dorozumivací, hovorový) je stylem projevů běžného denního styku – v rodině, v práci, v dětském kolektivu, na ulici, v čekárně, v obchodě... Jde převážně o projevy mluvené. Formu psanou má jen v korespondenci, v zápiscích a vzkazech všeho druhu. Projevy bývají nepřipravené, neoficiální, mají dialogickou povahu, kontakt účastníků komunikace je přímý.

Styl odborný je vymezen na základě komunikační funkce odborně sdělné. Projevy jsou převážně psané (mluvené projevy odborné – přednášky, referáty, prezentace – jsou méně časté, i když samozřejmě velmi důležité. I ty mívají ale psanou podobu – přípravu na mluvenou prezentaci. Forma je převážně monologická, dialogická forma je oblíbená zejména při popularizaci vědy (diskuse s odborníky, populárně naučné rozhovory v médiích, besedy s odborníky, vědeckými pracovníky apod.) Projevy mají ráz veřejný, jsou zpravidla určeny širšímu okruhu adresátů.

Styl publicistický je styl vymezený na základě funkce informativní, získávací a přesvědčovací. Hlavním cílem publicistických textů je zprostředkovávat a šířit informace o aktuálním dění ve společnosti (na prvním místě jde o žánr zprávy). V jiných žánrech se jako primární jeví funkce persvazivní, tj. snaha autora ovlivnit postoje adresáta, získat ho pro určitou myšlenku, změnit jeho stanovisko. Publicistické texty jsou jak psané, tak mluvené, mají převážně monologickou formu, jsou to projevy veřejné, určené velmi širokému okruhu čtenářů/posluchačů. Forma i vnitřní struktura publicistických textů je velmi rozmanitá.

Styl umělecký je vymezen na základě funkce esteticky sdělné. Autor volí jazykové prostředky vědomě tak, aby výsledný text plnil estetickou funkci, tj. aby podněcoval představy, působil na emocionální stránku adresáta, byl zdrojem citového a estetického zážitku.

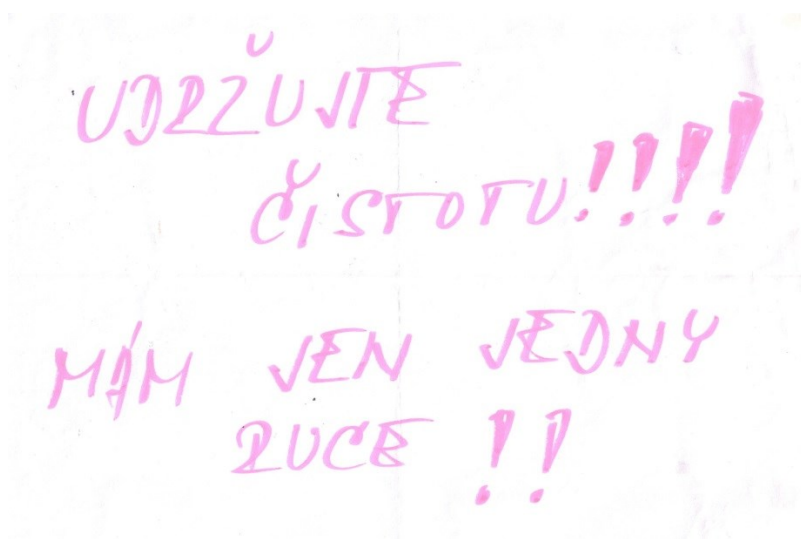
Styl administrativní je vymezen na základě funkce direktivní (řídící) a organizační (správní). Hlavními cíli administrativních textů je stanovovat pravidla pro jednání institucí, skupin i jednotlivců (zákony, vyhlášky, organizační řády apod.) a jejich jednání ovlivňovat, řídit (výzvy, povolení, upomínky, soudní rozhodnutí apod.).

Kontrolní otázky

1. Přiřaďte následující čtyři texty k funkčním stylům. Jaké znaky příslušné texty nesou? K jakým funkčním stylům můžeme na základě rozpoznávaných rysů jednotlivé texty zařadit?

(1)

(2)

ř. 108 Část výdajů nebo výsledku hospodaření před zdaněním (ztráta), kterou rozdělujete na spolupracující osobu (osoby) podle § 13 zákona – uveďte část výdajů nebo výsledku hospodaření (ztráta), kterou rozdělujete na spolupracující osobu (osoby) podle § 13 zákona.

Údaje o osobách, na které rozdělujete podíl na společných příjmech a výdajích připadající na spolupracující osobu (osoby) nebo podíl na výsledku hospodaření (zisk, ztráta), uveďte na str. (2) do oddílu G.

ř. 109 Část příjmů nebo výsledku hospodaření před zdaněním (zisk), která připadla na Vás jako na spolupracující osobu podle § 13 zákona – uveďte část příjmů nebo výsledku hospodaření před zdaněním (zisk), která připadla na Vás jako na spolupracující osobu podle § 13 zákona.

(3)

Největší ze zmíněných mistrů se narodil v generaci po Rembrandtovi. Byl to Jan Vermeer van Delft (1632–75). Vermeer pracoval zřejmě pomalu a pečlivě. Během svého života nenamaloval mnoho obrazů, a jen málokterý znázorňuje nějaký významný výjev. Většinou představují jednoduché postavy stojící v pokoji typického holandského domu. Na některých není nic jiného než jediná postava, zabývající se jednoduchým úkonem, jako například žena, která přelévá mléko (obr. 281). Vermeerem ztratil žánrový obraz poslední stopu zábavné ilustrativnosti. Jeho obrazy jsou v podstatě zátiší s lidskou postavou. Je velmi těžké vysvětlit, proč je tak jednoduchý a nenáročný obraz jedním z největších mistrovských děl všech dob. Jen málokterí z těch, kdo měli to štěstí a viděli originál, se mnou nebudou souhlasit, že jde o zázrak. Jeden ze zázračných rysů se dá popsat, sotva však vysvětlit. Spočívá v tom, jak se Vermeerovi podařilo dodržet absolutní přesnost ve znázorňování textur, barev a tvarů, aniž obraz dělá dojem pracnosti nebo tvrdosti.

281.

Jan Vermeer

Služka v kuchyni,

kol. 1660

Olej na plátně, 45,5 x 41 cm,
Rijksmuseum, Amsterdam

(Gombrich, E.H.: Příběh umění. Praha 1995: 432–433)

(4)

A: jo já vim co myslíš ale nevim jak se to menuje

B: já si taky už nevzpomínám...

A: Rebelové?

B: Rebelové hmm ale to je retro hodně to je do šedesátých let nebo do jakech do šedesátých

A: no ale to tam přece nosí přesně ty typy ty čelenky a přepásaný sukně jak jo se nosí teď

B: hmm tak to je možná...

A: a ty tříčtvrťáky tam má elastřákovitý nebo takový náušnice...

B: jo jo jo jo no nevim nebo do sedumdesátých možná – no dyť to končí tím jak to .

A: končí to tím, jak přijedou Rusáci

B: aha no tam vosumašedesátej . osumašedesátej . čtyřicet osum . vosumašedesátej to přece končí ne?

A: já už si to nepamatuju . to sem viděla hodně dávno

B: voni pak emigrujou

A: no jo

B: a říkal Martin že byl na tom filmu Občan Havel no a že to je výborný . že prej to je pěkný

A: jo? hmm

B: tak já nevim jesi to tady taky někdy dorazí do kina a že bysem šla docela že bysme šly?

(zdroj: ČNK, mluvený korpus ORAL)

Literatura

- HUBÁČEK, J.: Funkční styly a jejich výrazové prostředky. In: Týž: *Učebnice stylistiky*. Praha 1987: 54–82.
- MINÁŘOVÁ, E.: Teorie funkčních stylů. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 28–35.
- JELÍNEK, M.: Styly obecné. In: P. Karlík, J. Pleskalová, Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995: 704–717.
- MAREŠ, P.: Komunikační sféry. In: kol. autorů: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016: 15–17.

5 Sféra každodenní komunikace; styl prostě sdělovací.

Cíle

Cílem kapitoly je vysvětlit a na příkladech dokumentovat hlavní znaky prostě sdělovacího funkčního stylu.

Pojmy k zapamatování

- spontánnost
- mluvenost
- dialog
- fatická komunikace

Autoři stylistik jej nazývají nejednotně – styl hovorový, běžně mluvený, kolokviální, konverzační (některé novější práce vymezují konverzační styl jako zvláštní druh). Konstituujícím faktorem je **spontánnost**.

R1 A: *ukazatelé/ se zvyšovali\ (0.5) jaký i se napíše na konci zvyšovali*

R2 B: *měkký*

R3 A: *hm/(1.5) a důvod*

R4 B: *ukazatelé/ sou rodu muskýho životního\ (1.0)*

R5 A: *no dobře\ a jak se to pozná*

R6 B: *podle toho dlouhého é/ v ukazatelé\ (.) dyby tam bylo krátký/ e tak to bude neživotný\ (1.5)*

R7 A: *no to mě teda/podrž\ (1.0) čau\ (..)ta slepice\ nám nic nevysvětlí/prej naučte se to z knížky*

R8 B: *koho máte\ stradouňovou*

R9 A: *=jo::/*

R10 B: *no to ste to PĚKně/chytli\ ((smích))*

R11 A: *takže\ (1.5) dyš podmět končí na dlouhý é/tak je jako životnej\ jo::/*

R12 B: *no::\ (2.5)*

R13 A: *no to mě teda podrž\ (1.5) esli na to dá diktát/tak mě budou Vomejvat*

Pro funkční styl prostě sdělovací jsou charakteristické tyto znaky:

1. Hlavním znakem je mluvenost: převažují mluvené projevy, mají formu rozhovoru (dialogičnost). Většina z nich probíhá v přímém (vizuálním) kontaktu komunikantů, méně v nepřímém kontaktu (telefonní rozhovory). Řadí se sem i některé psané komunikáty (maily, SMS). Komunikace funguje v malých sociálních skupinách.

V ukázce jde o soukromý mluvený rozhovor dvou dívek-středoškolaček, dialog se uskutečnil v kupé vlaku. Rozhovor probíhá v rámci přímého sociálního kontaktu, komunikantky komunikují v stejném časoprostoru, udržují vizuální kontakt. Obě komunikantky jsou stejného sociálního postavení, není předem stanoveno, kdo bude komunikaci řídit, určovat výstavbu apod.

2. Výstavba rozhovoru není normována, nemá pevnou, předem připravenou stavbu. Kompozice je volným sledem replik a témat. Témata se zabývají problémy spojenými s běžnými komunikačními situacemi. Vedle komunikační funkce (předání sdělení) tvoří důležitou složku fatická složka (udržování kontaktu) a emocionalita.

Rozhovor se zabývá tématem spojeným se školním prostředím: jde – vedle zájmových aktivit a mezilidských (milostných) vztahů – o nejčastější běžné téma mladých lidí. V první části klade mluvčí A otázky týkající se jazykového jevu a komunikační partnerka na otázky odpovídá. V druhé části rozhovoru mluvčí A odůvodňuje, proč klade otázky. Dívky se střídají v roli aktivního a pasivního komunikanta, rozhovor je symetrický, repliky obou komunikantek jsou přibližně stejně dlouhé. Výstavbu určuje komunikantka A, v druhé části částečně i komunikační partnerka B: kompozice však není předem stanovena. Vztah některých replik a dílčích témat je ovlivněn asociací – R8 B: *koho máte\ stradouňovou*.

Komunikantka A v rozhovoru zaujímá k některým problémům emocionální postoj, a to buď přímo výpovědí (R13: *tak mě budou V Omejvat*) nebo slovním pojmenováním (R7: *ta slepice*). Vzhledem k stejnému sociálnímu postavení komunikantek chybí výrazná fatická složka (např. poděkování), zastupuje ji pozdrav spolužačce, která procházela kolem kupé (R7: *čau*). Protože před ukázkou a za ní byla několikaminutová pauza, může být hlavní cíl komunikantky A chápán jako snaha o udržení kontaktu – rozhovor má hlavně fatickou funkci.

3. Vzhledem k mluvenosti jako hlavnímu znaku a přímému kontaktu mají důležitou roli prozodické (suprasegmentální) a paralingvální (neverbální) prostředky. Projevy jsou situačně zakotveny (reagují na aktuální jevy v prostředí komunikační situace).

Téma rozhovoru je situativní – je reakcí na komunikační situaci: studentka A se připravuje ze sešitu na předmět český jazyk. Protože jí jev není jasný, obrací se na komunikační partnerku, aby jí jevy vysvětlila. Situativním jevem je zde sešit.

Rozhovor využívá různých prozodických prostředků. Člení jej pauzy – (..), (1,5) – odrážející tematickou výstavbu (díličí témata) A. Rychle se střídají různé typy větne melodie (/ , \), v emocionálních částech přecházejí do horní části hlasového rejstříku. Emocionalita se projevuje i v zdůrazňování některých slabik (*PEKně, V Omejvat*). Rozhovor je doprovázen výraznou mimikou, gestikou (pohyb rukou), fonickými prostředky (R10: *smích*) apod.

4. Užívají se výrazové prostředky z celého spektra národního jazyka.

Rozhovor využívá – vedle prostředků spisovných (R1: *ukazatelé\ se zvyšovali*) a hovorových (*chytit*) – hlavně výrazy a morfologické prostředky z obecné češtiny

(*dlouhýho é, prej*). Vzhledem k mluvenosti jsou časté odchylky od ortoepické výslovnosti (*muskýho, dyš, esli*).

5. Pro syntax je charakteristická jednoduchá výstavba, časté jsou kondenzace, elipsy, nepravidelnost větné stavby.

Vyjadřování v rozhovoru je výrazně kondenzováno a závislé na kontextu sekvenčním (R2: *měkký* – v předcházející replice je předmětem psaní *i/y*) a situačním (R7: *prej naučte se to z knížky* – výpověď je imitací výpovědi z jiné komunikační situace). Časté jsou elipsy (R1: *jaký i se napíše na konci zvyšovali* – vynecháno *slova*). Vztahy jsou výpovědi vágní (R6 B: *podle toho dlouhýho é/v ukazatelé* (.) *dyby tam bylo krátký/e tak to bude neživotný* – není jasné, k čemu se formálně vztahuje zástupná forma *to*).

6. Jsou užívány prostředky kontaktové, apelativní, deiktické.

Mluvenost se projevuje užitím výrazů, kterými mluvčí reagují na průběh (výstavbu) rozhovoru. Naznačují, že tématu rozumějí, a to jak verbálně (R5: *no dobře*), tak fonickými prostředky (R3: *hm*). Žádají potvrzení svých názorů (R4: *jo::/*), vyjadřují souhlas (R12: *no::/*), změnu tématu (R11: *takže/*) apod. Tyto prostředky udržují přímý kontakt komunikantů.

V textu je řada deiktických výrazů, které odkazují buď k předchozím částem rozhovoru – sekvenčnímu kontextu (*to, tam*), nebo k jevům mimo rozhovor – situační kontext (R4 *čau*: pozdrav spolužačky jdoucí v uličce mimo kupé).

Souhrn

Stylová oblast:

Projevy s funkcí prostě sdělnou, běžně dorozumívací.

Projevy nepřipravené, soukromé, často dialogizované, přímý kontakt s posluchači, malý okruh účastníků, tj. projevy mluvené, ze psaných soukromá korespondence, zápisky, paměti.

Stylová vrstva:

Hovorová forma spis. češtiny nebo běžně mluvený jazyk, městská mluva, popř. interdialekt (obec. čeština)

Stylový typ:

Hláskové varianty: É-Í (MLÍKO), Ý-EJ (NOVEJ), protetické V (VOKNO)

Tvarové varianty: odstranění palatalizací - DĚKUJU, ŽIJU, ŘÍCT, PŘIJDEM, MĚSTAMA, DĚVČATA UTÍKALY, ABYSME, TISKNU, ONI MÍJÍ, MOH.

Slovotvorné varianty: HRADEČÁK, PRŮŠVIHÁŘ, DRUHÁK

Pojmenovávací prostředky: univerbizace, deminutiva, expresivní varianty, obrazné vyjádření, přirovnání, frazeologismy.

Slovníkové prostředky: typické lexikum (BRNKNOUT, NAŤUKAT, nadužívání módních slov - (PRAKTICKY, NICMÉNĚ), intenzifikace (ŠÍLENÝ, BOŽÍ). Germanismy, anglicismy, amerikanismy.

Skladební prostředky: parataxe převažuje nad hypotaxí, slučovací poměr asyndeticky vyjádřený. Typ JE VIDĚT SNĚŽKA. Vztažné věty PÁN, CO PŘIŠEL. Nadbytečné přívlastkové zájmeno TEN, opakovaný formální podmět ON, ONI. Častější užití jednočlenných vět. Apoziopse, parenthese.

Kontrolní otázky

1. Vyhledejte základní znaky prostě sdělovacího stylu v následujícím rozhovoru dvou vysokoškolaček.

R1 A: *chodí verča s tím novým vobjevem/*

R2 B: *už je singl\ (..) no to byl PŘÍpad \ ((smích)) představ si\ von držel dietu/ aby NEtloust/ tak prej žral nějaký mrkvový SALáty nebo co\ ((smích))*

R3 A: *fakt/ (..) já myslela že takle blbnou akorát HOLky*

R4 B: *von byl stopro nákej ujetej\ (...) držel LInii*

2. Vyhledejte základní znaky prostě sdělovacího stylu v následujícím mailovém textu třináctileté dívky.

P.volovecka-TÁTA

dobry den, muj tata si myslí ze s mim klukem neco mame a tak silene se boji ze ano tak chce jit semnou ke gynekolozce ja mu nekolikrak rikala ze s polu jen chodime (vlastne prez mamku), protoze se s nim o tom moc bavít nechci. jak mu mam rict ze nejsem uz ta malinka holcicka?

Literatura

ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná stylistika*, Praha: Lidové noviny, 2008.

ČMEJRKOVÁ, S. a kol. *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011.

HOFFMANNOVÁ, J. *Stylistika a...* Praha: Trizonia, 1997 (kapitola *Mluvnost/psanost*)

HOFFMANNOVÁ, J. a kol. *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany. H+H, 1992.

HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia, 1994.

6 Sféra odborné a institucionální komunikace; styl odborný a administrativní

Cíle

Cílem kapitoly je vysvětlit a na příkladech dokumentovat hlavní znaky odborného a administrativního funkčního stylu.

Pojmy k zapamatování

- funkce odborně sdělná
- vědecká komunikace
- populárně naučná komunikace
- kondenzace
- explicitnost
- terminologie
- multimodálnost
- multimediálnost
- internacionalizace

Primární funkcí odborných textů je **funkce odborně sdělná**. Jde o styl **veřejné komunikace**. Jedná se zpravidla o projevy spisovné (neutrální, v mluvených projevech hovorové), projevy připravené, promyšlené, včetně mluvených projevů, i ty mívají písemný podklad).

Základní forma odborných textů je monologická, dialog se uplatňuje jen v některých specifických žánrech, např. v panelové diskusi, při vědeckých rozpravách, při popularizaci vědy.

Ve srovnání s texty z jiných stylových oblastí jde o projevy spíše **situačně nezakotvené**. Odborné texty směřují k nadčasovosti (přestože odráží stav poznání i jazyka doby, ve které vznikly).

Pro odbornou komunikaci je charakteristická **explicitnost vyjádření** (pojmový obsah se vyjadřuje přímo, doslova a co nejjasněji a nejpřesněji)

Odborné texty pracují se specifickou vrstvou slovní zásoby – **odbornou terminologií**. Opakování termínů není stylový nedostatek, naopak synonymie v terminologii je

nežádoucí. Pro odborné texty je charakteristický vysoký index opakování slov. Pro odborné vyjadřování je charakteristická výrazová úspornost, nízká míra redundance (minimum redundantních prvků – snad s výjimkou učebního stylu, kde je opakování žádoucí a nutné, zejména v mluvených projevech, které jsou obecně, i mimo učební styl, charakteristické vysokou mírou redundance. Zásadním požadavkem mluvených projevů je srozumitelnost.

Odborné texty usilují o objektivitu. Autor se obvykle snaží minimalizovat své osobní zaujetí, v jiných stylových oblastech pozorujeme daleko větší rozdíly ve vyjadřování (ve stylu, v jazyce) než právě v odborném diskurzu. V odborném, zvláště vědeckém diskurzu se tvoří jisté textové modely, které se autoři snaží naplnit.

V posledních desetiletích se dostává do popředí zájmu společenský aspekt vědeckých textů, jejich situační podmíněnost, záměr autora, jeho vztah k adresátovi a k jiným autorům (tj. badatelům, které autor ve svém textu cituje, na které odkazuje)

Každý odborný text je zasazen do jistého společenského kontextu. Tzv. **interakční (participační) rámec** odborného diskurzu zahrnuje:

- (A) produktora (autora textu),
- (B) příjemce (čtenáře – posluchače textu),
- (C) jiné odborníky (vědce)

Odborná komunikace je taková komunikace, jejímž cílem je zprostředkovat odborný obsah.

1. Jádrem odborné komunikace je **komunikace vědecká** (interní komunikace). Jejím cílem je seznamovat členy vědecké obce s nejnovějšími poznatky v daném vědním oboru.

2. **Akademická komunikace** je komunikace mezi vědci-pedagogy a studenty.

3. **Populárně naučná komunikace** je komunikace mezi vědci (případně profesionály mimo vědeckou obec, např. žurnalisty) a laiky; vykročení z oblasti přísně vědeckého vyjadřování do oblasti běžného vyjadřování.

4. **Praktická odborná komunikace** je určována praktickými cíli. Cílem není rozšiřovat odborné vědomosti, ale podávat odborné informace v rámci prakticky zaměřené interakce, tj. dosažení pokroku v praktické činnosti (jedná se např. o odborné konzultace, znalecké posudky, pracovní porady, lékařské zprávy).

Diferenciaci odborného diskurzu odpovídá také diference odborných žánrů.

Vědecké žánry přinášejí nové vědecké poznatky, jsou určeny odborníkům, primárně vědeckým pracovníkům v daném oboru.

Učební žánry (učebnice, skripta, příručky) jsou určeny žákům a studentům.

Cílem popularizačních žánrů je prezentace poznatků obecně přístupnou formou – liší se tím, zda je autorem vědec nebo publicista či na jakou čtenářskou skupinu je text zaměřen.

Příjemci naučných žánrů jsou vzdělaní pracovníci v daném oboru, jejich zaměření je méně specializované nebo jsou věnovány praktickým aplikacím.

Pro jazykovou normu odborných textů jsou příznačné některé jazykové prostředky, např.: **multiverbizace** (př. *změřit* » *provést měření*, podobně *dosáhnout zdokonalení*; *podat vysvětlení*; *provést zkoušku*; *dojít k poznání*; *projevit souhlas*; *provést analýzu*; *najít uplatnění*; *provést rekapitulaci*), převaha **jmenného vyjádření** (*hypertrofie substantiv*), **syntaktická kondenzace** (nominalizace: *Když jsme pokus zopakovali, zjistili jsme...* → *Zopakováním pokusu / Opakovaným pokusem jsme zjistili...*), **polovětné konstrukce**, **adordinační skupiny**, **parenteze**, **pasivum** (neosobní konstrukce), užívání významově přesných spojek, objektivní slovosled, genitivní přívlastky, **sekundární předložky** (*v protikladu k*; *s přihlédnutím k*; *v souladu s*; *na rozdíl od*; *v důsledku, se zřetelem k...*), heslovité vyjadřování (výčty, statistiky), **zkratky** a značky, tabulky, grafy apod.

Charakteristickým znakem současných odborných textů je sémiotická heterogenost. Odborné texty jsou sémioticky smíšené, mluvíme o **multimodální komunikaci**. Vedle přirozeného jazyka se užívají i jiné prostředky vizuální – tabulky, grafy, nákresy, fotografie. V mluvených komunikátech jsou běžné i powerpointové prezentace (včetně zvukových nahrávek, videí, animací). V tomto smyslu jde o **komunikaci multimediální**, jejíž podstatou je vnímání prostřednictvím dvou komunikačních kanálů (optického a akustického)

Administrativní styl bývá někdy zahrnován do stylu odborného praktického. Konstitutivní funkcí administrativních textů je funkce operativní (správní), direktivní (řídící), organizační. Jde o jazykové ztvárnění faktů důležitých pro rozhodování v hospodářské či správní oblasti.

Hlavními požadavky kladenými na text administrativní povahy jsou snadná zpracovatelnost (automatizace), heslovitost (formuláře). Dále ustálenost, citová neutralita, objektivita.

Shrnutí

Dominantní funkce: odborně sdělná.

Podskupiny:

styl teoretický - vědecké studie - přesnost, úplnost vyjádření, promyšlená kompozice, propracovanost větné stavby, vědecká terminologie.

styl praktický - aplikace teorie v praxi. Účinnost, věcnost, přehlednost, stručnost, automatizace.

styl popularizační (populárně odborný) - přístupnost vyjádření, stržení zájmu, oživení
Stylová oblast:

Forma psaná, jen sekundárně mluvená. Texty monologické, veřejné, širší okruh příjemců (vědecký X popularizační)

Stylová vrstva:

Základem spis. čeština

Stylový typ:

Syntaktické prostředky: prostředky kondenzace: přívlastkové konstrukce, konstrukce s podstatným jménem slovesným, s dějovým jménem, s infinitivem, pasivní konstrukce, přístavky.

Pojmenovávací prostředky: projev multiverbizace - významově vyprázdněné sloveso + plnovýznamové jméno (termín): PROVÉST DEPISTÁŽ. Předložkové výrazy, méně časté pádové vazby.

Prostředky lexikální: odborné názvy - termíny - přejaté, domácí, jednoslovné, víceslovné, motivované, nemotivované, systémové, nesystémové, vědecké, popularizační, popř. i profesionalismy, slangové výrazy.

Kontrolní otázky

1. Jaké jsou hlavní znaky odborného stylu?
2. Co je podstatou odborné terminologie?
3. Znáte nějaký terminologický slovník zpracovávající termíny z oblasti lingvistiky?
4. Čím se liší styl vědecký a populárně naučný?

Literatura

ČECHOVÁ, M.: Charakteristika administrativního stylu. *Naše řeč*, 72, 1989, s. 1–10.

ČMEJRKOVÁ, S. a kol.: *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda, 1999.

DANEŠ, F.: Jazyk vědy. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s. 68–83.

JELÍNEK, M.: Odborný styl. *Slovo a slovesnost*, 16, 1955: 25–37.

KADERKA, P.: Sféra odborné komunikace. In: Hoffmannová, J. a kol., *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016, s. 182–221.

KRAUS, J.: K současným vývojovým proměnám vědeckého a odborného vyjadřování. *Naše řeč*, 1994, č. 1, s. 14–19.

7 Sféra literární komunikace; styl umělecký

Cíle

Cílem kapitoly je vysvětlit a na příkladech dokumentovat hlavní znaky uměleckého funkčního stylu.

Pojmy k zapamatování

- estetická (poetická) funkce
- básnický jazyk
- literární komunikace
- lyrický subjekt
- vypravěč
- sémiotická heterogenost
- intertextovost

Ze zakladatelské generace Pražského lingvistického kroužku se stylu umělecké literatury věnovali zejména B. Havránek (*Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, Havránek 1932), Roman Jakobson (*Poetická funkce*, Jakobson 1995 – termín **poetická funkce**) a Jan Mukařovský (*Studie z estetiky*, Mukařovský 1966 – termín **estetická funkce**). Z dalších autorů je třeba zmínit např. A. Jedličku (*Základy české stylistiky*, 1970) J. V. Bečku (*Česká stylistika*, 1992), K. Hausenblase (např. *Od tvaru k smyslu textu*, 1995), M. Jelínka (oddíl *Stylistika* v příruční mluvnici češtiny, 1995, heslo *Styl umělecký* v Encyklopedickém slovníku češtiny, 2002), slovenského jazykovědce J. Mistríka (*Štylistika*, 1985), z poslední doby P. Mareše (např. *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*, 1992), J. Hoffmannovou (např. *Stylistika mluvené a psané češtiny*, 2016).

Umělecký styl (styl umělecké literatury) je styl, který se utváří v textech, ve kterých je zvýrazněna **estetická funkce**, tj. v nichž autor formuluje své sdělení cíleně tak, aby plnilo vedle základní funkce komunikační také výrazně funkci estetickou, vědomě usiluje o vytvoření estetické hodnoty. Míra a charakter estetické informace přitom může být různá. Obecně se estetickou funkcí textu rozumí to, že působí na citovou složku osobnosti vnímatele, na jeho vnitřní život, probouzí u něj představy, vyvolává emocionální prožitek, formuje jeho etické postoje a citové vztahy, přináší mu estetický zážitek. Umělecké texty se liší svým zaměřením na základní estetické kategorie. Estetická norma je také výrazně dobově proměnlivá.

Je velmi obtížné vymezit charakteristické rysy uměleckých textů, protože jednotlivé umělecké texty se vzájemně velmi liší. **Stylovou vrstvu** (tj. specifické prostředky, zejména jazykové) pro sféru literární komunikace v podstatě stanovit nelze. Autoři uměleckých textů využívají prostředky natolik různé, že je nelze zobecnit. Tzv. poetismy jsou v současné literatuře velmi vzácné.

Literární text je specifickým typem komunikátu. Je třeba rozlišovat reálné účastníky komunikace, mimotextové komunikační subjekty (tj. autor – čtenář), jednak subjekty vnitrotextové (vypravěč – adresát). V poezii se nositel vnitrotextových komunikačních aktivit označuje zpravidla jako **lyrický subjekt**, v epické próze je to především **vypravěč**.

Umělecká literatura nevyužívá jen verbální kód. Text je doprovázen ilustracemi, fotografiemi, naprosto zásadní je vztah mezi obrazem a slovem v komiksu. Výtvarná složka má u některých literárních děl velmi podstatný podíl na estetickém působení celku díla. Důležitým znakem uměleckého stylu je proto **sémiotická heterogenost**.

Každá literární generace řeší vztah uměleckého jazyka k **jazyku spisovnému** (standardnímu). V české literatuře dlouho převládalo přesvědčení, že umělecká literatura musí být založena na spisovné varietě jazyka. Stylová norma novočeské literatury se začala utvářet v 19. století, jejím základem byla koncepce básnického jazyka Josefa Jungmanna (*Slovesnost*, 1846). Tendence k exkluzivnosti vyjadřování v umělecké sféře, tj. poetizace uměleckého textu, se projevila nejsilněji v poezii, zůstala ale dlouho také specifickým znakem prózy i dramatu. Otázkám poetizace uměleckých textů, tj. koncepci básnického jazyka byla věnována velká pozornost na počátku 20. století (ve 20. a 30. letech) v rámci formující se funkční stylistiky. Členové Pražské školy v čele s Janem Mukařovským (*Kapitoly z české poetiky*, 1941) rozpracovali **koncepci básnického jazyka** jako jazyka funkčního, tj. jako souboru vyjadřovacích prostředků daných cílem komunikace – v tomto případě estetickou funkcí. Básnický jazyk je podle Mukařovského zaměřen na jazykový znak sám, aniž by ztrácel svou mimoestetickou funkci, tj. funkci sdělnou. V básnickém jazyce se ruší konvenční vztah mezi obsahem a formou charakteristický pro mimouměleckou komunikaci. Už v první polovině 20. století však pronikají do uměleckých textů prvky nespisovné jako prostředek jazykové charakteristiky postav, přitom teritoriální dialekty jsou postupně (zčásti) vytlačovány obecnou češtinou. 60. léta 20. století jsou charakteristická doslova invazí nespisovných prvků, zejména obecněčeských. Korespondovaly s tématy z každodenního života, vnímaly se jako výraz spontánní citovosti, v 80. letech v textech exilových a undergroundových autorů i jako výraz opozičních postojů vůči oficiálně proklamovaným hodnotám. V současné literatuře je vztah uměleckého jazyka k varietám češtiny naprosto otevřený a svobodný. Beletristé využívají všech útvarů národního jazyka, masivně se využívá **obecná čeština**, včetně výrazů vulgárních a slangových, objevují se ale i **teritoriální dialekty**, zejména moravské.

Do česky psaných textů se zapojují i jiné přirozené jazyky, především němčina, angličtina, polština). K **vícejazyčnosti** v české literatuře viz publikace P. Mareše „*Also : nazdar!*“ *Aspekty textové vícejazyčnosti* (Praha 2003) a *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře* (Praha 2012).

Na rovině primární komunikace je umělecké dílo monolog, má v naprosté většině jednoho autora. Na úrovni komunikace sekundární má ale převážně povahu dialogickou

(uplatňuje se dialog vnitrotextových subjektů – vypravěče a implikovaného čtenáře – i dialogy mezi jednotlivými postavami – v próze a dramatu). S čistými monology se setkáváme v literatuře vzácně. I vnitřní monology bývají dialogizované. Dialogy postav mohou být ztvárněny různě, uplatňuje se řeč přímá, nepřímá, polopřímá.

K výrazovým prostředkům současné české literatury srov. podrobné analýzy J. Hoffmannové v publikaci *Stylistika mluvené a psané češtiny* (Praha 2016) v kapitole *Sféra literární komunikace*: 407–463. Autorka analyzuje vybrané texty z posledních deseti, patnácti let, které byly nominovány na prestižní literární ceny (Magnesia litera, cena Josefa Škvoreckého, cena A. Radoka a jiné). Všímá si takových otázek, jako je stylizace mluvenosti, využívání výrazových prostředků z obecné češtiny a z dalších jazykových útvarů, uplatnění módních slov, vulgarismů, intelektuálního výraziva, frazeologismů. Na syntaktické rovině si všimá parcelace, kondenzovaných výčtových struktur, úsečnému, fragmentálnímu vyjadřování, typické juxpozici (volnému přiřazování syntaktických jednotek), parentezi. Stranou nezůstává ani humor, hra s jazykem, slovní hříčky. Velký prostor věnuje J. Hoffmannová analýze současné poezie. Vychází z kategorizace K. Pioreckého a rozlišuje spolu s ním tři typy poezie vymezené podle typu lyrického subjektu: a) poezii spirituální, existenciální, b) poezii imaginativní, c) poezii věčnosti.

Co se týče slovní zásoby, je výrazným rysem uměleckých textů **nízký index opakování slov** (ve srovnání s texty z jiných stylových oblastí), slovník je velmi široký, autoři se obvykle snaží neopakovat slova na menších úsecích textu, což vede k výraznému využití **synonym**. Slovní zásoba uměleckého textu obvykle přesahuje z neutrální slovní zásoby do oblastí příznakových. Autor buď tvoří text výrazově homogenní (tj. volí příznakové lexémy jen jednoho druhu – např. vedle neutrálních jen knižní nebo jen obecněčeské), nebo vytváří text výrazově heterogenní (tj. využívá širokých možností stylově různorodé slovní zásoby pro vytváření stylového napětí (kontrastu mezi řečí vypravěče a postav a mezi jednotlivými postavami).

Shrnutí

Dominantní estetická funkce, umělecká působivost sdělení. Současně může pro dosažení této funkce užívat i prostředků všech dalších stylů.

Diferencován na základě žánrů: poezie, próza, drama.

Stylová vrstva: v podstatě nepopsatelná – využívá se nejrůznějších prostředků

Specifické lexikum: poetismy (v dnešní literatuře mají ale velmi malé zastoupení), neologismy, archaismy.

Syntax: přímá řeč, nepřímá řeč, volné přiřazování vět bez slovního vyjádření vztahu - juxpozice, parcelace, subjektivní slovosled

Ve všech rovinách: expresivita, libozvučnost, rytmičnost, subjektivita, explicitnost nebo implicitnost (próza, poezie), inovace

Kontrolní otázky

1. Jaká funkce je konstituujícím faktorem uměleckých textů?
2. Charakterizujte literární text jako specifický typ komunikátu.
2. Jaký je vztah uměleckého jazyka a jazyka spisovného?
3. Dokážete charakterizovat jazykovou normu uměleckého stylu?

Literatura

HAUSENBLAS, K.: *Od tvaru k smyslu textu*. Praha: FF UK 1997.

HOFFMANNOVÁ, J.: Sféra literární komunikace. In: kol. autorů, *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016: 396–463.

JAKOBSON, R.: *Poetická funkce*. Jinočany: H+H, 1995.

KRČMOVÁ, M.: Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu – funkční styl umělecké literatury. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 210–244.

MACUROVÁ, A. – MAREŠ, P.: *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum 1992.

8 Sféra mediální komunikace; styl publicistický

Cíle

Cílem kapitoly je vysvětlit a na příkladech dokumentovat hlavní znaky publicistického funkčního stylu.

Pojmy k zapamatování

- funkce persvazivní
- automatizace
- aktualizace
- kondenzace

Publicistický funkční styl zahrnuje mluvené komunikáty a psané texty současných masmédií – tištěných (noviny, časopisy) a elektronických (zejména rozhlas a televize). Mají funkci informační a persvazivní (přesvědčovací, ovlivňovací). U publicistických komunikátů a textů se počítá s rychlejším příjmem, proto se vyžaduje přehledná a jednoduchá výstavba a úprava.

Komunikáty a texty funkčního stylu publicistického tvoří tři základní podskupiny, v jejichž rámci lze vymezit konkrétní žánry:

- (styl zpravodajský) **útvary zpravodajské** (zpráva, oznámení, interview) – v popředí je informace; kompozice a výběr jazykových prostředků je stereotypní (témata komunikátů se opakují), časté jsou publicismy;
- (styl analytický) **útvary analytické** (úvodník, komentář, recenze) – má řadu shodných rysů s odborným funkčním stylem; obsahuje také individuální přístup autora k tématu, což se odráží v kompozici a ve výběru jazykových prostředků;
- (styl beletristický) **útvary beletrizující** (fejeton, reportáž, sloupek) – má řadu shodných rysů s uměleckým funkčním stylem, vedle kognitivní informace obsahují také estetickou informaci.
- útvary se zdůrazněnou funkcí vzdělávací (reportáž, interview, komentář)**

Spektrum publicistických textů a komunikátů je velmi široké, o podrobnějších stylových normách lze uvažovat až u jednotlivých žánrů a textových typů.

Při výstavbě a výběru jazykových prostředků se uplatňují dva základní principy – **automatizace** a **aktualizace**. Při vytváření publicistických textů a komunikátů je v popředí požadavek na snadnou orientaci v textu, užití ustálených šablon v kompozici i ve výběru jazykových prostředků (publicismy, klišé). Snaha zaujmout, úsilí o novost výstavby a vyjadřování vede k porušování norem. Aktualizace se opakováním může ustálit, automatizovaný prvek může být užit pro aktualizaci vyjádření.

Principy automatizace a aktualizace v kompozici komunikátu a ve výběru jazykových prostředků budou dále ilustrovány na zprávě o počasí. **Zpráva** pohotově přináší věcnou informaci o aktuální události. Je zasazena do situačního kontextu, má obsahovat objektivní údaje. V popředí je informace, autor je upozaděn, v textu/komunikátu není přítomen.

Dnes bude oblačno až zataženo, místy sněžení, v nižších polohách déšť se sněhem nebo déšť, zrána mohou srážky ještě ojedinele namrzat. Nejvyšší denní teploty 1 až 5 stupňů, v 1000 metrech na horách kolem minus 1 stupně. Vát bude jižní až jihozápadní vítr 3 až 7 metrů za sekundu, na Moravě zpočátku i rychlejší. Zítřejší bude proměnlivá oblačnost, místy slabé sněhové přeháňky, v nížinách přeháňky deště se sněhem. Nejnižší noční teploty minus 2 stupně, nejvyšší denní 1 až 5 stupňů. Vát bude západní až jihozápadní vítr 2 až 6 metrů za sekundu.

Psaný text je zpráva o počasí, v centru pozornosti je sdělení o meteorologických jevech. Vykazuje znaky odborného stylu. Z hlediska výstavby obsahuje části věnované těmto meteorologickým jevům: (a) oblačnost (*oblačno až zataženo*); (b) srážky (*sněžení, déšť se sněhem, déšť*); (c) teplota vzduchu (noční a denní); (d) vítr, jeho směr (*jihozápadní*) a rychlost (*3 až 7 m/s*); (e) informace o jevech (a)-(d) pro další den. Údaje v bodech (a)-(e) bývají upřesněny časově (*zpočátku*) a územně (*na Moravě, v nižších polohách, na horách*).

Text je přehledný. Jednotlivé meteorologické jevy jsou uváděny v stereotypním pořadí (pokud se jev neprojeví, není tematizován), jsou pojmenovány speciálními termíny (např. *výběžek vyššího tlaku vzduchu, proměnlivá oblačnost*). Syntax je explicitní, je využita kondenzace (vynechání slovesných spon: *místy sněžení*).

V masmédiích jsou obdobné texty součástí komplexnějších útvarů: v tištěných médiích jsou doprovázeny mapou a dalšími meteorologickými údaji (např. rekordní teploty, východ a západ slunce a měsíce), v auditivních médiích bývají zařazovány do zpravodajských relací nebo do vysílacích bloků. Zařazení zprávy o počasí do takového útvaru pak ovlivňuje i její formu a výběr jazykových prostředků.

V auditivních zpravodajských relacích mívá informace o počasí následující formu:

a ještě počasí/ (.) dnes bude oblačno/ místy zataženo/ a má pršet\ (.) na východní Moravě zmenšená oblačnost/ a dopoledne místy mlhy\ (..) ranní teploty čtyři stupně až nula/ (..)

odpolední (.) jedenáct až patnáct/ na horách kolem třinácti\ (.) jižní vítr dva až šest metrů za sekundu/ se bude měnit na západní

Mluvený komunikát je příkladem součásti meteorologického zpravodajství; jeho hlavní funkcí je informovat o stavu počasí. Obsahuje opět údaje o oblačnosti (*oblačno, zataženo*), srážkách (*bude pršet*), teplotách vzduchu (ranní, odpolední) a větru (směr: *jižní*; rychlost: *dva až šest metrů za sekundu*). Některé údaje jsou opět upřesněny časově (*dopoledne*) a teritoriálně (*východní Morava, východ*).

Vzhledem k době, která je pro informaci o počasí věnována, je výsledný text vytvořen tak, aby obsahoval co nejvíce informací, které příjemce potřebuje pro své další chování, ale aby byl zároveň co nejstručnější (do 25 vteřin). Tyto dva rysy se projevují v kondenzaci projevu, a to jak ve výstavbě textu (např. není obsažena předpověď na další dny), tak ve výběru jazykových prostředků (elipsy: *odpolední (teploty) jedenáct až patnáct (stupňů)*).

Tato forma předpovědi počasí je typická pro zpravodajské relace. Bývá zařazována na jejich závěr a je většinou uvozena neutrálními spojovacími titulky *počasí, a ještě (jaké bude) počasí* aj.; může se však objevit kdykoli v průběhu vysílání pořadu. Upřednostněna je informace, autor je upozaděn.

Další způsob, jímž je předpověď počasí prezentována, představuje další příklad:

tak jsme slyšeli léto jak má být/ a léto jak má být se projeví i v počasí\ takže si připravte letní oblečení/ plavky\ (.) ráno bude k dvaceti stupňům/ přes den bude slunce zase pálit/ teplota vyleze k třiceti stupňům/ (.) jen na severu se čekají přeháňky/ ale nic moc to nebude\ (.) a zítra a pozítří/ bude počasí jak přes kopírák

Tento mluvený komunikát obsahuje jen výběrové údaje o meteorologických jevech: o ranní a denní teplotě vzduchu a srážkách, chybí údaje o větru aj. Moderátor sděluje základní údaje, pro jejich pojmenování využívá neterminologická označení (*slunce bude pálit*), obrazná pojmenování (*teplota vyleze, počasí jak přes kopírák*), počasí subjektivně komentuje (*ale nic moc to nebude*); zároveň posluchači radí, jak se má obléci (*takže si připravte letní oblečení/ plavky*). Neomezuje se tedy pouze na sdělování informace, ale volí formu a jazykové prostředky, které by podle jeho představy mohly v posluchači vyvolat dobrou pohodu (např. mohly by být přijímány jako humorné). Předpověď počasí je zasazena do sekvenčního kontextu vysílání – následuje bezprostředně po písni s názvem *Léto jak má být*. Podle moderátora *léto jak má být se projeví i v počasí*: tato část plní funkci spojovacího titulku – jde o tzv. měkký začátek, který má vzbudit pozornost příjemce.

Zpravodajský útvar je beletrizován (vykazuje prostředky uměleckého funkčního stylu): moderátor nevyužívá pojmenování speciálními meteorologickými termíny, ale volí jazykové prostředky typické pro umělecký styl, humorná spojení, dává najevo svůj postoj k události apod. V popředí je subjekt moderátora, věcný obsah informace je upozaděn.

V textu je užito spojení *počasí jak přes kopírák*. Původně šlo o aktualizaci obrazně vyjadřující, že počasí bude stejně. Aktualizace se opakováním ustálila a stala se automatizovaným prvkem.

Do publicistického stylu spadá v tradičním školském pojetí i reklama. Ta je variantně vyčleňována do samostatného stylu reklamního.

Jak pochopit začlenění některých útvarů, rubrik typu kurzovní lístek, předpověď počasí, ukázka z románu, poezie, borec na konec do novin / televizního zpravodajství?

Hodnotit musíme komplexní komunikát = hypertext (text složený z dílčích textů). Ten plní vždy funkci získávací, přesvědčovací.

Zmíněné okrajové útvary této dominantní funkci napomáhají: poskytují příjemci servis, informace, které potřebuje (TV program, počasí, ceny benzínu), vytvářejí obraz média, a tím i příjemce (jako kulturního člověka) ap.

Vedle zpravodajské a analytické publicistiky registrujeme i spekulativní a blábolivou publicistiku – poslední uvedené vůbec nejde o věrohodnost informací; pracuje s předpokladem, že příjemce je rád klamán (příznačné pro bulvár)

Berte s rezervou informaci o publ. stylu zejm. z pera M. Čechové, že publicistika prvořadě poskytuje pravdivé informace. To nekoresponduje s přesvědčovací funkcí. Sám výběr informací je vždy (ne lživý, ale) tendenční – poskytují se informace, které příjemce čeká, žádá, potlačují či ignorují opačné. Podle sledu informací lze určit míru bulvarizace média (začíná hromadnou nehodou?)

Úkol: Promyslete: Dozvídáte se z médií, kolik mrtvých bylo na silnicích za víkend, za měsíc, za rok? Dozvídáte se, kolik lidí denně, týdně, ročně páchá u nás sebevraždu? Počty mrtvých z obou skupin zjistíte na webu. Sami hledejte závěr, proč funguje publicistika právě tak. Totéž můžete vztáhnout na běžnou sezonní chřipku a současnou situaci.

Souhrn

Komunikáty s dominantní funkcí dokumentárně informativní (zpravodajství), hodnotící, přesvědčovací, získávací, agitační, manipulativní (publicistika), druhotně funkce zábavná, vzdělávací.

Podskupiny dle publicistiky psané, mluvené.

Stylová oblast:

Komunikáty s funkcí dokumentárně informativní, přesvědčovací, získávací, agitační.

Stylová vrstva:

Základ - spisovná čeština, v mluvených projevech i nespisovná čeština.

Stylový typ:

Lexikální prostředky: hovorové, knižní jen kvůli příznakovosti, ustálené předložkové vazby - klišé.

Syntaktické prostředky - schematičnost (sport); specifika novinových titulků,

Kontrolní otázky

1. Vyberte si některý český deník. Vyhledejte v něm jednotlivé textové typy (žánry) a zařaďte do základních podskupin. Popište charakteristické znaky některého textového typu (výstavbu, jazykové prostředky) a sledujte funkci persvazivní a způsoby vyjádření automatizace a aktualizace.

2. K publicistickému stylu bývají řazeny také reklamní texty a komunikátu. Na příjemce mají působit ve čtyřech fázích: upoutat pozornost, vzbudit zájem, vyvolat rozhodnutí a přimět k činu. Vyberte si některou zvukovou reklamu a popište, na jakého příjemce je orientována, jak prezentuje reklamní svět (popis, předvedení, příběh, životní styl) a jak jsou vyjádřeny jednotlivé fáze percepce.

Pokuste se o stylistickou analýzu a klasifikaci tohoto komunikátu v podmínkách před rokem 1989 a po něm – protože i dnes jako komunikační prostředek zjevně funguje, ovšem změnil se stylotvorné faktory, tedy i výsledné hodnocení bude rozdílné.

Literatura

ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná stylistika*, Praha: Lidové noviny, 2008.

ČMEJRKOVÁ, S. *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha: Leda, 2000.

ČMEJRKOVÁ, S. a kol. *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia, 2013.

9 Text a jeho pojetí. Vztah textu a komunikátu. Vlastnosti textu.

Cíle

Cílem je seznámit studenty s pojmem text, s jeho vymezením a s dílčími vlastnosti textuality.

Pojmy k zapamatování

- text
- verbální text
- komunikát
- textualita
- vlastnosti textu

Text lze zkoumat z hlediska různých vědních oborů a metodologických přístupů: ty pak v definici zdůrazňují jen některé jeho vlastnosti.

J. V. Bečka (1992), představitel české **stylistiky**, definuje text ve vztahu ke stylu: „*Jazykový projev (též text, komunikát) je aktuální užití jazyka tvořící samostatný uzavřený celek.*“ (s. 15)

Definice vymezuje text jako aktuální užití jazyka (tj. parolovou činnost). Jazykový projev je výsledkem konkrétní řečové činnosti, využívá výběru výrazových prostředků z jazykového systému. Text je zde tedy považován za komunikační (parolový) jev. Podle jiných autorů má však i systémový charakter (existence textových druhů, textových norem apod.).

Na potřebu lišit jednotlivé termíny poukázal K. Hausenblas (1984). Podal přehled dosavadních pojetí termínů *text*, *komunikát*, *promluva* a *jazykový projev* a prezentoval své vymezení termínů. Pojmy text a komunikát nevymezuje synonymně. Komunikát je nositelem toho, co se komunikuje (nese sdělovací a informační obsah). Text chápe jako druh strukturace, jakou představuje materiální manifestace jazyka, k níž dochází v jednotlivých konkrétních komunikátech. Kromě toho vymezuje ještě komplexní

komunikáty, a to komplexy se zvrtným reflexním tokem informace (tj. obousměrná komunikace) a komplexy s nezvratným, nereflexivním tokem informace (tj. jednosměrná komunikace).

Akademická *Mluvnice češtiny* se textem zabývá ve 3. dílu, v oddílu M Textová syntax:

„*Texty (komunikáty, jazykové projevy, promluvy) jsou základní útvary, jimiž se realizuje lidská komunikace, sdělování informace.*“ (s. 622) V další části kapitola zasazuje text do širšího komunikačního rámce, charakterizuje jeho složky, fáze, obsahovou a sémantickou strukturu i vlastnosti. Text je základní formou fungování jazyka ve společnosti.

V podkapitole o druzích textu je prezentována klasifikace podle podílu složky verbální a neverbální (s. 639). Jsou zde vymezeny tři typy: (a) texty „skoro čistě“ verbální, (b) texty smíšené, verbálně-neverbální, (c) komunikáty neverbální (např. plakáty a reklamy bez verbálního textu). Z této části je patrné, že text a komunikát nejsou synonyma. Text je vázán na verbální činnost (musí obsahovat verbální složku), komunikát nikoliv. V dalších částech je užíván termín *verbální text*.

Texty lze charakterizovat prostřednictvím jistých rysů, které určují jeho textualitu. K nim se počítají situativnost (začlenění textu do jistého situačního kontextu), intertextovost (vázanost textu na obecné vědomosti, hodnoty, reálné texty), intencionálnost (zaměřenost textu k jistému obsahu a cíli), akceptabilita (přijatelnost textu pro percipienta), informativnost (sdělnost textu) a koherence (soudržnost) a koheze (spojitost) textu.

Text je výsledkem řečové činnosti jako konkrétní realizace jazykového systému. Jeho základní vlastností je textualita, která je vymezena dílčími vlastnostmi:

1. **Kohéznost** označuje spojitost a soudržnost segmentů textu. Zahrnuje **kohezi** jako spojitost na povrchové rovině textu prostřednictvím kohezních prostředků (jejich opakováním nebo substitucí zástupnými formami) a **koherenci** jako soudržnost na hloubkové rovině (vlastnost a výsledek kognitivních procesů, které zpracovávají spojitost).

2. **Intencionalita** (z lat. *intentiō* = záměr) označuje záměr produktora textu vytvořit spojitý a soudržný celek.

3. **Akceptabilita** (přijatelnost) se týká schopnosti percipienta očekávat spojitý a soudržný celek, který je pro něj důležitý (např. kvůli získání kognitivní či estetické informace). Souvisí s principem kooperace.

4. **Informativnost** se týká očekávání kvality kompaktní informace textu. Její identifikaci usnadňuje zejména horizontální a vertikální členění textu.

5. **Situativnost** se týká faktorů, které činí text relevantním pro komunikační situaci.

6. **Intertextovost** se týká faktorů, které činí použití textu závislým na znalosti jednoho nebo více dříve přijímaných textů (jejím výsledkem je vymezení textových typů s jejich typickými vlastnostmi).

Pokud jazykový útvar nemá některou z vlastností textuality, je **ne-text**.

Kontrolní otázky

1. Co je to *text*? V čem vidíte rozdíl mezi pojmy a termíny *text* a *komunikát*?
2. Jaký je rozdíl mezi koherencí a kohezí textu? Může být text nekoherentní? Může být text nekohezí?
3. Jaké mohou být konkrétní projevy intertextovosti? Uveďte příklady.

Literatura

BEČKA, J. V. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992.

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 1996.

HAUSENBLAS, K. Text, komunikáty a jejich komplexy. *Slovo a slovesnost*, 45, 1984, s. 1–7.

HOFFMANNOVÁ, J. *Stylistika a.....* Praha: Trizonia, 1997.

HRBÁČEK, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994.

KARLÍK, P. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny, 1995.

MISTRÍK, J. *Stylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia, 1987.

10 Výstavba komunikátu/textu. Procesuální a rezultativní pohled. Prostředky výstavby a strukturace textu. Slohové postupy a jejich modifikace.

Cíle

Kapitola seznamuje studenty se zákonitostmi textové výstavby, s podstatou a modifikacemi tzv. slohových postupů.

Pojmy k zapamatování

- teorie textu
- výstavba textu
- kompozice
- textový vzorec
- slohový postup
- členění horizontální a vertikální

Předmětem stylistiky je proces výstavby komunikátu a výsledek tohoto procesu – text. Stylistika nestuduje jednotky jednotlivých rovin izolovaně, ale zajímá ji právě spojování těchto jednotek do vyšších celků. Předmětem jejího zájmu jsou proto celé texty, jen v textu jako celku se styl konstituuje. Stylistika odhaluje zákonitosti **výstavby sdělení** na základě objektivních podmínek komunikace, zejména na základě zamýšlené funkce textu, existenci textových modelů, vzorců.

Výstavba textu neboli **kompozice** je záležitostí jak jazykovou, tak významovou, tematickou. Jde o způsob uspořádání všech složek textu do jednoho celku.

Při lingvistickém popisu výstavby textu je nutné vzít v úvahu širší kontextové a situační souvislosti, a to v daleko větší míře než při analýze jednotlivých výpovědí. Do struktury textu se významně promítá intence jeho autora a komunikační situace, zahrnující zvláště osoby komunikantů a časoprostorovou lokalizaci.

V rámci interdisciplinární teorie textu (vědy o textu) zaujímá významné postavení textová lingvistika, která usiluje o popis jazykových zákonitostí textu a obecných pravidel jeho výstavby. Podstatnou součástí (a do jisté míry i vlastním východiskem) této disciplíny je textová syntax, zkoumající jednak způsoby, mechanismy a prostředky vzájemného spojování textových jednotek (výpovědí) v jednotky vyšší a v celé komunikáty (texty), tedy tzv. koherenci a kohezi textu, jednak tzv. textové modifikace syntaktických konstrukcí. Stylistika a lingvistika textu jsou velmi blízké disciplíny, mají mnoho společného. Někteří autoři dokonce definují stylistiku jako „pragmaticky orientovanou teorii textu“ (srov. Hoffmannová, 1997: 155).

V souvislosti s analýzou textové výstavby se rozlišují zpravidla dva základní přístupy – přístup gramatický a přístup pragmatický – a dvě pojetí textu – pojetí propoziční a pojetí orientované k jednání (srov. např. Viehweger 1977). M. Nekula hovoří o přístupu propozičním a komunikačním, přičemž propoziční přístup vztahuje k textové syntaxi, resp. gramatice, a přístup komunikační k pragmatice textu (PMČ 1996: 652).

V posledních desetiletích se upřednostňuje druhý přístup – přístup komunikační, dynamický, procesuální. G. Helbig tuto skutečnost zdůvodňuje mj. tím, že „texty jako výsledky jazykově komunikační činnosti mohou být zkoumány jen v závislosti na parametrech této činnosti“ a že „pouze v komunikačním pojetí lze text chápat jako časově členěnou jednotku“, zatímco „v propozičním pojetí je text časově nečleněným jevem“. (Helbig 1991: 148).

Na počátku procesu výstavby textu (kompozice) je volba **slohového postupu**. Slohovým postupem rozumíme základní linii textové výstavby v rovině tematické a jazykové. (srov. Krčmová 1997: 66). Autor na základě zamýšlené funkce svého textu volí množství sdělovaných informací a způsob jejich uspořádání v celek, způsob prezentace vztahů mezi nimi. Autor volí mezi postupem (a) informačním, (b) vyprávěcím, (c) popisným, (d) výkladovým a (e) úvahovým.

Informační postup je nejjednodušší. Jde o prosté konstatování jistých faktů, bez vyjadřování složitých souvislostí, v libovolném pořadí. Syntaktická stavba je jednoduchá, často jde o pouhé výčty. Postup se uplatňuje v prakticky odborném stylu, ve stylu administrativním a publicistickém (a to v krátkých žánrech publicistického stylu) a v soukromé komunikaci.

Vyprávěcí postup je zaměřen na prezentaci děje, zachycení událostí. Požadavkem vypravování je koherence, v textu se proto uplatňují nejrůznější prostředky, které mezivýpovědní souvislosti explicitně vyjadřují. Uplatňuje se zejména v uměleckých textech (v epických žánrech), v jednoduché formě i v běžné komunikaci.

Popisný postup se uplatňuje ve všech typech textů. Co se týče pořadí sdělovaných informací, předpokládá se jistý logický sled, který umožňuje vytvořit si platický obraz popisovaného předmětu/jevu.

Výkladový postup je základním postupem v odborné komunikační sféře. Jde o zachycení složitých vztahů, zejména vztahů kauzálních, autor usiluje o zachycení vnitřních

souvislostí sdělovaných faktů a objektivních vazeb mezi nimi. Důležité je proto jasné a zřetelné navazování jednotlivých textových úseků.

Úvahový postup se uplatňuje v textech odborných, od výkladového postupu se liší subjektivitou prezentovaných faktů a vztahů mezi nimi, v publicistice a v umělecké literatuře.

Uvedené slohové postupy jsou jen velmi obecné modely, které bývají v praxi různým způsobem **modifikovány**. Např. obecný model vyprávěcího slohového postupu je základem vypravování buď prostého, které se uplatňuje v běžné komunikaci, a vypravování umělecké s daleko propracovanější a složitější kompozicí (retardační pasáže, retrospektiva, odbočky, střídání monologu a dialogu, paralelní dějové linie, rámcová kompozice, rozdíl mezi časem vyprávěného děje a časem textu apod.). (Podrobněji k modifikacím slohových postupů, včetně ukázek testů viz Krčmová 1997: 67–75.)

Text je rozčleněn po linii horizontální a vertikální. **Horizontálním členěním** textu rozumíme jeho členění na úvod, střední část, závěr, na oddíly, kapitoly, podkapitoly, úseky, odstavce, na předmluvu, hlavní text, doslov apod. **Vertikální členění** je nelineární, je odrazem hierarchie sdělovaných informací. Ve věcných textech (např. odborných) jde o odlišení informací podstatných a vedlejších (doplňujících), v textech uměleckého stylu o různá dějová pásma, odlišení autorské řeči a řeči postav, změny autorské perspektivy.

Kontrolní otázky

1. Přečtěte si následující texty a určete, jaké slohové postupy autoři při jejich tvorbě uplatnili:

(1)

Hradec Králové!

Co se mohlo stát v tak neuvěřitelné fádni krajině? Nic!

Akorát tam za jediný den pozabijeli tolik lidí, že jejich krev tekla úvozem z kopečka Chlumu do Rozběric a dva roky se prý nedalo v polích orat pro samé kosti. Proboha! A proč to všechno?

Proč? Protože mír trval příliš dlouho a lidé se už nemohli dočkat, až budou zabíjet. A zapomněli, že budou pozabijeni oni ---

Mráček z lokálky jen na chvílku zaclonil slunce. Stáli před přejezdem. Měli s sebou dalekohled i mapy, tady to začínalo. Za náspem se ukázal hněčeveský kostelík s farou a šedou šindelovou střechou. Zvonička mimo, aby se dalo bít na poplach, i když jsou vrata

kostela zavřena. V kterýkoliv čas. Bylo cítit sena, dozrávající obilí za humny, koňský pot a moč.

Vystoupili z kočáru a shora uviděli pokosená luka. Muž v letních šatech šel napřed, z této strany krajinu nepoznal. Za potokem muselo něco být, tudy šli Prušáci v oněch dnech. Zatím se neodvažoval zadívat moc napravo, kde tušil les.

Žena si mezitím odskočila do klasů a vyšla s kyticí máků. Měla sametovou sukni a bílé krajky, fíží, slaměný klobouk posledního tvaru ladil s barvou krajiny.

(V. Körner: Svíbský les)

(2)

Zhruba 45 000 zaměstnanců americké telekomunikační společnosti Verizon ukončí nejpozději dnes večer stávku. Stávkující požadují zachování dosavadních výhod, ani po dvou týdnech protestů se ale se zaměstnavatelem nedohodli. Existuje však už rámcová dohoda, a jednání tak budou pokračovat. Zhruba polovina zaměstnanců divize pevných linek začala stávkovat 7. srpna. Skončila jim totiž platnost pracovních smluv a se zaměstnavatelem se nedohodli na nových. Za jakých podmínek došlo k prozatímnímu kompromisu, není známo, podle agentury AP je ale znát přetrvávající napětí.

(ČNK, Hospodářské noviny, 22.8.2011)

Literatura

HELBIG, G.: Vývoj jazykovědy po roce 1970. Praha 1991.

HOFFMANNOVÁ, J.: Stylistika a ... Praha: Trizonia, 1997.

VIEHWEGER, D.: Úvahy ke gramatice textu: propoziční pojetí textu proti pojetí orientovanému k jednání. *Slovo a slovesnost*, 38, 1977: 1–8.

KRČMOVÁ, M.: Stylistické aspekty výstavby textu. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 64–80.

11 Konvencionalizovaná schémata textů jako součást komunikační kompetence, slohové útvary.

Cíle

Cílem je seznámit studenty s repertoárem slohových útvarů a možnostmi jejich uplatnění v různých komunikačních sférách.

Pojmy k zapamatování

- textový model
- slohový postup
- slohový útvar
- žánr

Součástí jazykové kompetence mluvčích je mj. určitý repertoár textových schémat (textových modelů), které shrnují invariantní rysy jednotlivých typů textu. Textové vzorce jsou mnohem volnějším a proměnlivějším než vzorce větné. Komunikační cíl aktualizuje ve vědomí autora představu určitého textového vzorce, o němž se pak při tvorbě vlastního textu opírá (např. dialog začíná pozdravem, dopis oslovením, odborný text titulem...).

Slohové útvary chápeme jako realizace **abstraktních textových modelů**. Jsou to formálně a obsahově uzavřené celky zformované v jednotlivých komunikačních sférách a ustálené z hlediska struktury, kompozice, jazykové výstavby a rozsahu (rozsah některých útvarů může být i pevně daný a normou striktně vyžadovaný). Mívají dominantní jeden slohový postup (jsou na něm založeny), v praxi bývá ale v textu obvykle doplňován postupy dalšími, pro některé druhy textů jsou kombinace různých slohových postupů charakteristické (např. v odborném článku je dominantním slohovým postupem postup výkladový, bývá ale doplňován postupem popisným, v beletrii se běžně kombinují postup vyprávěcí, popisný a úvahový).

Slohové útvary jsou předmětem výuky na různých typech škol, obsahem učebnic stylistiky a dalších praktických příruček, jejichž cílem je praktická výuka psaní.

Slohové útvary uplatňované v **odborné komunikační sféře** jsou založeny na postupu výkladovém, úvahovém a popisném. Odborná monografie je rozsáhlá vědecká rozprava, která řeší složitý teoreticky závažný problém. Monografie jsou útvary (žánry) striktně monologické. V časopisech a sbornících se uveřejňují:

- odborná studie/stat'/článek (článek i popularizační)
- empirická stat'
- kompilace
- komparace
- přehledová stat'
- recenzní stat'
- původní teoretická stat'
- odborná esej
- útvary situační – odráží bezprostřední vztah k vnímání

Referát může mít formu psanou i mluvenou, uplatňuje se nejen v oblasti vědecké a akademické (školské), ale i v oblasti komunikace prakticky odborné a populárně naučné. Koreferát je kratší text reagující na předchozí referát; je zaměřen zpravidla na jediný aspekt dané problematiky. Významným mluveným odborným žánrem je přednáška. Žánry dialogického charakteru jsou diskuse, debata, polemika. Mezi metatextové žánry patří anotace a rešerše. Posudek, recenze a kritika jsou žánry hodnotící.

V oblasti **administrativních textů** se uplatňuje řada různých slohových útvarů: zápis, protokol, hlášení, výkaz, smlouva, žádost, životopis, inzerát apod. Podle způsobu zpracování textu dělíme administrativní texty na útvary textové a útvary heslovité.

Jde například o následující útvary:

- úřední dopis
- zpráva, oznámení
- zápis z jednání
- protokol
- rozsudek
- pozvánka
- inzerát
- vyhláška, oběžník
- žádost
- životopis

Ve **sféře publicistické** se nejvíce uplatňuje slohový postup informační. Dominantní je zejména v útvarech zpravodajských (zpráva, oznámení, inzerát). Mimo zpravodajskou sféru bývá informační postup doplňován postupy jinými, zvláště výkladovým a úvahovým. Jedná se např. o následující útvary:

- zpráva, oznámení
- komuniké
- interview
- reportáž
- úvodník
- komentář
- diskuse, debata, polemika
- sloupek
- fejeton

Texty **umělecké literatury** jsou co do uplatnění slohových postupů většinou smíšené. **Epice** dominuje vyprávění. Epické texty jsou založeny na vyprávěcí linii, v jednotlivých žánrech dochází k různým modifikacím. Vyprávění je v epickém textu prokládáno prvky úvahovými a popisnými. **Dramatický text** je založen na vyprávění, které je však podáno formou dialogu. Statický prvek dramatického textu představují úvahy, často monologické povahy. V **lyrice** převažuje popis a úvaha. Uplatňuje se nesyžetová kompozice, velmi často se užívá verše.

Kontrolní otázky

1. V čem jsou hlavní rozdíly mezi vypravováním prostým a uměleckým?
2. Jaké slohové postupy se uplatňují v publicistických žánrech (zpravodajských a analytických)?
3. Jaké prvky vedle prvků popisných může obsahovat charakteristika? Pokuste se charakterizovat vybranou skupinu lidí. Čím se bude skupinová charakteristika lišit od charakteristiky jednotlivce?

Literatura

ČECHOVÁ, M. – CHLOUPEK, J. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997.

HOFFMANNOVÁ, J., HOMOLÁČ, J., CHVALOVSKÁ, E., JÍLKOVÁ, L., KADERKA, P., MAREŠ, P. a MRÁZKOVÁ, K. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016.

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a* Praha: Trizonia, 1997. ISBN 80-85573-67-9. *Mluvnice češtiny 3 Skladba*. Praha: Academia, 1987. (kapitola *Obecná charakteristika textu*: 622–659).

12 Hláskové a gramatické prostředky jako prostředky stylotvorné.

Cíle

Seznámení s konkurenčními jazykovými prostředky na zvukové a gramatické rovině. Pochopení jejich stylové hodnoty v závislosti na kontextu.

Pojmy k zapamatování

- výslovnostní varianta
- pravopisná (grafická) varianta
- tvarová (morfologická) varianta
- dubleta
- fonologická expresivita

Podstatou konstituování stylu je výběr z **konkurenčních, variantních prostředků**. Za variantní pokládáme takové výrazové prostředky, které mají též věcný význam (pojmový obsah), ale liší se z hlediska stylového (pragmatického, emocionálního, z hlediska expresivity).

Hláskové varianty jsou dvě podoby téhož slova, které se liší kvalitou souhlásky či samohlásky nebo kvantitou samohlásky, v kořenu nebo v předponě (aniž by došlo ke změně významu). U **variant tvarových** (morfologických) je odlišnost v koncevce (tvarotvorném morfému). **Varianty slovotvorné** se liší podobou slovotvorné přípony.

Hláskové varianty mohou být stylově rovnocenné nebo stylově diferencované. V současné češtině je patrná tendence po neměnnosti kmene, proto se varianty se zkráceným vokálem mohou počítovat jako knižní (*vyjednávač – vyjednáváč*), není tomu tak ale vždy. Výraznější je tento rozdíl u slov přejatých (*benzin – benzín*).

Ve slovech domácího původu jsou časté samohláskové varianty *-í/-é-*: *mléko/mlíko; polévka/polívka; lépe/líp; okénko/okýnko; chlév/chlív..* Stylová hodnota takových variantních dvojic je v současném úzu různá. Původně nespisovné podoby se samohláskou *-í-* mají často ráz hovorový, některé získávají status prostředku neutrálního, zatímco varianty s *-é-* se začínají považovat jako knižní (*slunéčko/sluníčko*). Varianta s *-í-* se někdy užívá v odlišném významu a kontextu, pro vyjádření skutečností běžných nebo ve významu přeneseném. Např. ve frazému *Už v tom zase lítá* je u slovesného tvaru výhradně varianta s *-í-*: *lítá* (nikoli *létá*).

Jako stylový prostředek se uplatňují varianty *-í-, -ý-/ej-*: *být/bejt; umýt se/umejt se, týden/tejden, brýle/brejle*. Podoby s *-ej-* jsou v jinak spisovných textech vázány na ustálená spojení, např. *bejt v pěkný rejži*. U některých slov je varianta *-ej-* vázána na jeden z významů slova: např. *vodprejskni* („běž pryč“), *hejbní* sebou/kostrou „zrychli“, *ulejvat se* („nepracovat, vyhýbat se povinností“), podobně „kdo se vytahuje“ je *vejtaha*. Každý jazykový plán se podílí na celkové stylové výstavbě textu. Zvukové prostředky zčásti jako součást jazykového systému, zčásti aktuálně až v jazykovém projevu samém.

Jisté pragmatické, expresivní, emocionální významy nesou (a) konfigurace fonémů, (b) v omezeném rozsahu také jednotlivé fonémy. Hláskové expresivity se využívá nejvíce při stylizaci rétorické a poetické (v poezii, v reklamních sloganech, v agitačních heslech apod.) Jisté hláskové konfigurace tak mohou plnit funkci estetickou, jsou prostředkem jazykové hry, mohou sloužit paměťové fixaci (textová mnemotechnika).

V případě **zvukomalebých (onomatopoických) slov** navozuje zvláštní fonémické složení představu těsnější spojitosti mezi označující a označovanou složkou jazykového znaku. Srov. např. citoslovce: *brrr, mňau, frnk, brnk, hů*, slovesa: *mňoukat, rafat, brnknout, houkat*, nebo substantiva: *mňoukalka, hejkal, bubák, pískle*.

Specifické hláskové složení slova se uvádí ve vztah s tzv. konotativní (doprovodnou) sémantickou platností. Jde o slova s **anomální konfigurací fonémů**, a to např. následující:

(a) spojení palatálních souhlásek **č, š, ž, ř, c, j, dʹ, tʹ, ň** se samohláskami **o, u** nebo s dvojhláskou **ou**

např.: *čuně, čumět, tʹulpas, šupák, ošusta, fňukat, dʹobat, ňouma, nekňuba, kňučet, křupat, tlušťoch, courat se, tʹululum, dʹoubat*

(b) spojení velární souhlásky **g, k, ch** nebo hrtanové hlásky **h** se samohláskou **e**
např.: *kebule, chechtat se, hejkat, ochechule, kecal*

(c) skupina **-ajs- / -ajz- / -ajd-**

např.: *lajdat, hajzl, pajdat, čmajznout, tlamajzna, blivajz*

(d) skupina **cv, čv, šv**

např.: *čvachtat, švanda, cvok*

(e) specifické skupiny, např.: *čmuchat, šmudla, šprtat, škvor, žbrblat*

Styl projevu je dán také využitím **slovních druhů**. Např. slovesa mají nejvyšší frekvenci v běžné komunikaci, v dialogu, v uměleckém textu, nižší frekvenci v textech administrativních a odborných, kde převažuje jmenné vyjádření. Frekvence sloves ovlivňuje míru dynamičnosti či naopak statickosti sdělení. V některých textech administrativních textů a textů odborného stylu je nápadně vysoký výskyt číslovek (statistiky, finanční zprávy apd.). S vyšší obsahovou náročností roste potřeba sekundárních předložek, významově určitých spojovacích výrazů. Částice a citoslovce se vyskytují především v běžnědorozumívací oblasti a v textech uměleckých.

Stylové rozdíly jsou patrné při využití tvarových variant ohebných slov. Srov. např.:

- 1. pl. *hosti/ hosté*, 2. pl. *hostí/hostů*; 3. pl. *bratřím/bratrům*;
- *břemeno/břímě*; *plemeno/plémě* (plemeno koně/hadí plémě)
- příjmení v 5. a 1. pádě v oslovení: *pane Zahradile/pane Zahradil*; *pane Vrabče/pane Vrabec*;
- 1. pl. *muži/mužové*; *lvi/lvové*; *dni/dnové*
- *komunisté/komunisti*, *židé/židi*; *hokejisté/hokejisti*
- varianty substantiv ženského rodu s koncovkou a bez koncovky (deklinační typ růže a píseň): *záře/zář*; *kuchyně/kuchyň*; *země/zem*; *naděje/naděj*
- koncovka *-ma* jako rodově unifikovaná koncovka v 7. pádu pl. postupně proniká z oblasti nespisovné do spisovné: *s holkama*, *s klukama*, *s dětma*. Koncovky jiné působí dnes již zvláště v mluveném projevu knižně a nepřírozně: *půjdu tam s holkami*, *jdu si hrát s kluky*.
- rodová záměna: *ty kluku ošatý/ty kluku ušatá*
- rozdíl v živostnosti: *našel krásnýho klouzka*, *koupil si fiata*
- adverbální akuzativ a genitiv: *užívat cizí slova/užívat cizích slov*; *žádat velké oběti/žádat velkých obětí*, *nabýt klid/klidu*
- tvary zájmena já: *na mě/na mne*
- tvary zájmena on: *na něho/na něj/naň*
- tvary zájmena můj a tvůj: *moje žena/má žena*, *moje povinnosti/mé povinnosti*, *s tvou dcerou/s tvojí dcerou*
- odkazovací ten/tento: *tento/tenhle/tenhleten/tendleten*
- tvary zájmena týž/tentýž: *s týmž mužem / s tímtěž mužem / s tím samým mužem*
- distribuce zájmen *který a jenž*
- tvary číslovek *tři, čtyři*: *bez tří, bez čtyř / bez třech / bez čtyřech*
- slovesné tvary 1. os. sg.: *děkuji/děkuju*; *kupuji/kupuju*; *smaži/smažu*; *ukáži/ukážu*; *češu/česám*; *koušu/kousám*
- infinitiv sloves typu *peče*: *péci/péct*; *řici/říct*; *pomoci/ pomoct*
- tvary přičestí minulého v mužském rodě: *nesl/nes*; *utekl jsem/utek jsem*; *mohl bych/ moh bych*
- tvary 3. os. pl. sloves 4. přítomné třídy vzoru *sází*: *oni sází / oni sázejí*
- tvary 1. os. pl.: *my neseme / my nesem*; *my pracujeme / my pracujem*

- tvary 2. osoby sg. minulého času: *napsal jsi mu/ napsals mu; viděl jsi to/ viděls to*
- přítomné tvary slovesa být: *jsi / seš*

Za stylově neutrální (např. *děkuji za pomoc; má sestra chodí na vysokou školu*) považujeme takové výrazové prostředky, které se běžně objevují ve všech stylových oblastech a nepůsobí v nich nápadně. Výrazové prostředky hovorové jsou primárně určeny pro mluvenou komunikaci, jejich uplatnění je zejména v konverzaci (např. *děkuju za pomoc; moje sestra chodí na vysokou*). Jejich struktura odpovídá většinou spisovnému systému, jejich stylové hodnocení se proto časem přehodnocuje a postupně dochází k jejich přesunu mezi prostředky neutrální, bezpříznakové. Substandardní prostředky zůstávají spojeny s dialekty a interdialekty (např. *dikes; moje ségra chodí na vejšku*).

Kontrolní otázky

1. Přečtete si následující krátkou ukázkou z textu J. Wericha *Chlap, děd, vnuk, pes a hrob*, obsahujícího pouze jednoslabičná slova, a charakterizujte ji z hlediska stylového. Jaké výrazové prostředky se vedle sebe – v důsledku sledování neobvyklého a pro komunikaci nepřirozeného formálního kritéria – v tomto textu objevují?

Žil kdys kdes chlap. Dá se říct též muž či kmán, jak kdo chce. Já ho zvu chlap. Nu, a on krad, ten chlap. Krad, co moh a kde moh. Zvlášť když měl hlad. Byl den jak květ, pták pěl, klas zrál a nad vším jas. Jen hvozd se tměl, tam, kde spal chlap. Spal den a noc, neb pil jak Dán. Když jím třás chlad, vstal a chtěl jít dál, leč měl hlad. Jed by. A pil! Spíš pil, jen mít zač! Měl ret jak troud. Vždyť se dá jít na lup, i když je den. Tak šel. Jde, až zří plot, a na něm čte: Je tu zlý pes! „Zlý pes; – a to se mám bát? To snad ne!“ a just tam šel krást. Leč pes tam byl. A zlý! A jak! Jak d'as! Křik, sběh a ryk, chlap chce pryč, je tu však pes i pán, je to už kmet, a řve: „Já ti dám krást!“ A kmet se rve jak kdys, když byl mlád.

(Jan Werich: *Chlap, děd, vnuk, pes a hrob*)

Literatura

- ČECHOVÁ, M.: Slohová charakteristika výrazových prostředků. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 81–147.
- JELÍNEK, M.: Konkurence mezi znaky kódu jazykového. In: P. Karlík, J. Pleskalová, Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995: 741–780.

13 Stylistická klasifikace slovní zásoby.

Cíle

Cílem je představit lexikální vrstvu jazyka z hlediska její bohaté stylové diferenciaci a způsoby využití lexikálních jednotek různé stylové platnosti při tvorbě komunikátu.

Pojmy k zapamatování

- lexém
- pojmový obsah
- reference
- význam intenzionální
- význam extenzionální
- slovo stylově příznakové
- vrstvy slovní zásoby

Základní jednotkou slovní zásoby je lexém, lexikální (formálně-významový) znak. Význam lexému zahrnuje (a) složku intenzionální (pojmový obsah, nezávislý na kontextu), (b) složku extenzionální (referenci – tj. vztahení lexému vůči konkrétní pojmenované skutečnosti). Ta je základem pragmatických složek lexikálního významu. Na základě přítomnosti či nepřítomnosti pragmatických složek významu se rozlišují slova (stylově) nepříznaková (neutrální) a příznaková. Stylově nepříznaková jsou slova spisovná, frekventovaná (v textech obvyklá), neexpresivní, neemocionální. Používají se ve všech stylových oblastech, ve všech typech textů. Využití ostatních slov je stylově omezené. Bývají charakteristické pro určitou stylovou oblast (např. termíny v odborných textech). Pokud se objeví v textech jiných, bývají prostředkem aktualizace projevu.

Většinu slovní zásoby tvoří slova neutrální, bez zvláštního významového zabarvení. Některá slova mají ale vedle své pojmenovací funkce další příznaky slohové nebo

emocionální, některá se pocitují jako zvláštní pro svůj původ, z hlediska dobového nebo teritoriálního.

Ve slovní zásobě se tak vytvářejí jednotlivé vrstvy.

1. Vrstvy slov podle slohových příznaků: slova hovorová, slova knižní, termíny, poetismy

Slova hovorová jsou typická pro mluvené texty. Sekundárně se objevují v projevech psaných – např. v osobní korespondenci, e-mailech, esemeskách, samozřejmě v umělecké literatuře; ve spisovných projevech psaných se pocitují jako příznakové.

Slova knižní jsou vázána naopak na jazyk psaný (V mluvené komunikaci se vyskytují jen v projevech slavnostního a ceremoniálního charakteru): *praviti, roucho, jinoch, pěti* (zpívat), *záhy* (brzy), *chrabrý, kynouti, oř, leč* (ale).

Pro **odborné názvy (termíny)** je charakteristická jednoznačnost, přesnost a ustálenost. Terminologické změny musí být prováděny uvážlivě, obvykle nebývají radikální. Je třeba umožňovat další tvoření; proto jsou výhodné termíny jednoslovné: srov. dvojici podstatné jméno x substantivum – substantivní, desubstantivum, substantivizace). Dalším výrazným znakem odborné terminologie je neexpresivnost (výjimečně se setkáme s deminutivy – *kladívko, kovadlinka, třmínek; penízek, měsíček, měchýřek* a zbytkem expresivity u zoologických termínů: *pyskoun, luskoun, pišťucha, poletucha*. Dochází ale k **deexpresivizaci**, expresivní příznak se vytrácí.)

Slova omezená na umělecký styl nazýváme **poetismy**. Jde o nepříliš velkou skupinu slov, omezenou spíše na starší básnické školy: obrozenci – *bol, modrojas, truchlenec, mrtvozář, lučina*; májovci – *hrdobce, sladkobolný, zlatorusý*; lumírovci – *čaruplný, lazurný*. V souvislosti s lexikem charakteristickým pro umělecký styl se obvykle zmiňuje také archaičnost, tj. využití synonym běžných slov: *vesna – jaro; jeseň – podzim, oř – kůň; haluz – větev*. U básníků nové doby mají poetismy naopak ráz neologismů (např. F. Halas – *kostižerný, jarnička, zimula, rozmilovanost*).

2. Vrstvy slov podle dobových /časových příznaků: archaismy, historismy, neologismy
Archaismy jsou zastaralé výrazy, které stojí v lexikálním systému v opozici vůči slovu dobově neutrálním. Historismy označují zaniklé skutečnosti a dobově neutrální protějšky nemají.

Literatura

ČECHOVÁ, M.: Slohová charakteristika prostředků lexikálních. In: M. Čechová, J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová, *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997: 121–131.

- FILIPEC, J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: 1991.
 FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha 1985.
 HAUSER, P.: *Nauka o slovní zásobě*. Praha 1980.
 HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K.: K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních. *Slovo a slovesnost*, 75, 2014: 3–38.
 HUBÁČEK, H.: Několikanásobné prostředky lexikální. In: Týž: *Učebnice stylistiky*. Praha: SPN, 1987.
 JELÍNEK, M.: Konkurence mezi znaky kódu jazykového. In: P. Karlík, J. Pleskalová, Z. Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995: 741–780.

Kontrolní otázky

1. Musí texty uměleckého stylu obsahovat poetismy?
2. Objevují se termíny i mimo styl odborný? Pokud ano, ve kterém stylu?
3. Přiřaďte následující text k některému z funkčních stylů. Svou volbu zdůvodněte. Jedná se o text, který byl připevněn na poštovní schránce v bytovém domě.

APELUJEME NA SVĚDOMÍ TOHO,
 KDO DNES (31. P.) VZAL Z NAŠÍ
 SCHRÁNKY VÝTIŠK PRAKTICKE
 ŽENY - MĚL BÝT S PŘÍLOHOU
 O BÝDLENÍ. VÍTE, ŽE VE SCHRÁNKĚ
 DOPOLEDNE BYL. KOLEM ODĚVA
 ZATÍŽEL. PROSÍME, VRÁTTE JEJ.
 DĚKUJEME
 ČERNÝCH

4. Pozorně prostudujte následující text s názvem *Jazyk je můj* a odpovězte na následující kontrolní otázky, které se k němu vztahují:

- (a) Ke kterému funkčnímu stylu by bylo možno výše uvedený text přiřadit? Jmenujte typické znaky Vámi zvažovaného stylu. Čím se tento text dostává naopak na hranu Vámi zvažovaného stylu (nebo až za ni)?
- (b) Řeší se v textu témata týkající se stylu jazykové komunikace?

Jazyk je můj

Než se doberu smyslu nepříliš altruistického názvu příspěvku, začnu zdánlivě odjinud.

I.

O pojetí predikace se polemiky spíše nevedou. Pokud ano, jsou implicitní: autoři konstatují svůj názor, někdy odlišný od předchozích. V horším případě se na poli své teorie dostávají do sporu sami se sebou. Z mnoha přístupů vyberu především ty, jež dokumentují takovou cestu hledání, a doplním je výklady korigujícími.

František Trávníček patrně vnímal dosavadní pojetí predikační relace jako přežitě, vyčerpané. Jeho psychologizující přístup současně předjímá, kudy se bude ubírat pozdější pojetí sémantické a kognitivní. Trávníček odlišuje formální a obsahové hledisko (do jeho inventáře patří pojmy podmět psychologický, myšlenkový, obsahový vs. podmět mluvnický, formální, hovoří o výrazové bezpodmětosti), bohužel jim přikládá u každého větného typu jinou důležitost.

Podobně i **František Kopečný** podstatu predikace příliš neosvětluje, zabývá se spíše jen účastníky této relace. Pojmově navazuje na Trávníčka. Usuzuje, že predikátové sloveso je kvalifikací jisté situace. Není však zřejmé, kterou svou vlastností tuto schopnost dostává. Sloveso jednočlenné věty slovesné považuje Kopečný za „pregnantní predikát k podnětu sice nevyslovenému (...), ale tanoucímu jako podmět na mysl.“ (Kopečný 1958: 298, § 137) Bez zřetelnějšího argumentu přiznává Kopečný predikační funkci i pojmenovacím nominativům. Avšak interjekcím a vokativům určuje důsledně odlišený statut větných ekvivalentů: „nemohou být psychologickým přísudkem, nemají tedy větotvornou funkci.“ (Kopečný 1958: 293, § 131)

Jaroslav Bauer a **Miroslav Grepl** rozvíjejí linii naznačenou Trávníčkem a Kopečným. Soudí, že pokud „při predikaci kvalifikujeme jistý jev vnímané nebo představované skutečnosti přímo (bezprostředně), nikoli skrze jeho jazykové pojmenování, přísudkový výraz syntakticky podřízen není“. (Bauer – Grepl 1975: 56, § 44) Není zcela jasné, jak a mezi čím se predikační akt v tzv. jednočlenných větách uskutečňuje, co je pro autory ‚subjektem‘. Dozvídáme se jen, že kvalifikace může, ale také nemusí být zprostředkována subjektivním výrazem.

Predikát má být mj. nositelem predikačních kategorií. Protože však autoři připouštějí realizaci predikačního aktu i ve výpovědích vyjádřených jménem, adverbium, interjekcí nebo tvarem některých slovních druhů (infinitivem slovesa či vokativem jména), musí kalkulovat s implicitním rázem predikace. Rozpor však spočívá i ve spojování „predikační reakce na situaci“ jen s některými z citoslovcí (*Hybaj domů! Hop! Na!*); jiná, nepredikativní (*Br! Fuj! Hejsa! Au! Sakra! Jemináčku*) však už pro ně „představují emocionální reakci mluvčího na situaci, aniž sama citoslovce o ní něco vypovídají“. (Bauer – Grepl 1975: 93, § 74)

Instruktivní je stanovisko **Oldřicha Uličného**, uvažujícího o výpověďotvornosti slovního druhu v závislosti na realizaci jeho syntagmatické potenciality (včetně nulové), tedy na jeho funkci strukturotvorné, implikující koncovou (hraniční) intonační kadenci výpovědi. Syntaktická nezapojenost a intonační samostatnost výrazu neodporuje vymezení výpovědi jako základní promluvové jednotky.

Podle úsudku **Františka Daneše** a **Zdeňka Hlavsy** je primární funkcí predikátorů funkce usouvztažňovací nebo větotvorná, přičemž druhá je signalizována finitním tvarem slovesa. Autoři citují Mathesiův názor, že co tvoří ze slov větu, je aktuálnost projevující se jako „element tvrdivosti, resp. výzvoivosti“. (Mathesius 1947: 228) Dodávám, že

aktuálnost výpovědi rovněž nemá výhradní vazbu na finitní tvar slovesa. Podobně namítá O. Uličný, že chápe-li Daneš a Dokulil (Dokulil – Daneš 1958: 231 – 246) jako výpovědně konstitutivní gramatický prostředek určitý tvar slovesný, ale Hausenblas (Hausenblas: 23–51) predikát, a to i predikát neslovesný, je třeba zkoumat, zda výpověďotvorný není i predikativní nominativ. (Uličný 1984: 35)

Někdejší Bauerovo a Greplovo pojetí predikace je dále rozvíjeno i **Miroslavem Greplem** a **Petrem Karlíkem** (a v Příruční mluvnici češtiny samotným Karlíkem). Predikační akt má být spolu s aktem referenčním podstatou aktu propozičního. Referencí se rozumí užití nepredikátových výrazů pro označení věcí, jevů nebo okolností pro ukázání na tyto ‚objekty‘ mimojazykové skutečnosti s cílem delimitovat je a pro adresáta identifikovat. Referenční funkce nabývají výrazy jazyka jen v konkrétní výpovědi. (Grepl – Karlík 1986: 23, § 13)

Entitativní omezení reference je tradiční; při naznačeném širším pojetí, zahrnujícím i okolnosti, by jistě bylo možno přiznat referenční relaci i slovesům. Obrátím-li druhou zmíněnou podmínku, dostávám se k tvrzení, že výpovědnost větného znaku závisí na schopnosti adresáta určit referenční vztahy – což je podstatou přístupu mého.

Predikační akt zahrnuje podle Grepla a Karlíka užití slovesných nebo neslovesných výrazů, charakterizujících příznak, ve funkci přísudku, a to v časové a modální projekci. (Grepl – Karlík 1986: 27, § 16) Rozdíl mezi referencí a predikací je vysvětlován tak, že referenční výrazy ukazují na objekty, zatímco predikátorové výrazy o nich něco vypovídají.

Predikát je podle autorů ve větě přítomen vždy bez ohledu na existenci podmětu, protože „každá věta obsahuje výraz, kterým se něco o něčem - třeba nepojmenovatelném nebo označeném jinak než jako podmět - říká“. (Grepl – Karlík 1986, s. 242, § 253) Namítám: takovou podmínku splňují prostřednictvím denotace i nepredikativní autosémantika.

Mluvnice češtiny (3) (v relevantních kapitolách F. Daneš) vyjadřuje distanci od tradičního přístupu konstatováním, že „vztah podmětu a Vf se zatím převážně považoval za vztah zvláštní, predikaci.“ (Mluvnice češtiny (3) 1987: 16, A 4.1.0) Predikát je distributorem valenčních pozic, současně implikuje určitý počet participantů ve specifických sémantických rolích. Má funkci usouvztažňovací a aktualizací (tj. predikační). Této funkci odpovídá predikativnost jako vlastnost větné struktury. Podstata predikační relace více osvětlována není. Podle ztotožnění s aktualizací funkcí je patrné, že v zásadě jde o vztah k mimojazykové skutečnosti.

Uvedený přístup je vhodné srovnat s konceptem **J. Kořenského**, podle nějž každý dynamický i nedynamický význam je předmětem vyjádření jako jsoucí v prostoru a v čase – tedy s referenčním a aktualizacím dopadem. (Kořenský 1984, s. 126)

Josef Hrbáček považuje predikaci za výpovědně nejdůležitější usouvztažňovací akt, jímž se něco vypovídá, tvrdí, predikátem přisuzuje subjektu; predikace je výrazem myšlenkové aktivity mluvčího ve vztahu k realitě. (Hrbáček in Čechová 1996: 227)

J. Hrbáček uvažuje o predikaci gramatické, a to syntagmatické (jako mezislovním vztahu tvořeném pojmenováním jevu nominativní formou a tvrzením o něm) a nesyntagmatické (není-li v jazyce předmětné pojmenování pro jev, o němž vypovídáme, tvrzení je vztaženo přímo k vyjadřované realitě). Pouze gramaticky vyjádřená predikace má být větotvorným vztahem. Negramatická predikace situačního nebo kontextového rázu zakládá nevětnou výpověď (*Hloupost! Škola*), jejíž subjekt je dán situací nebo kontextem.

Zdůrazňuji Hrbáčkovu definici nesyntagmatické predikace jako tvrzení vztaženého k vyjadřované realitě; je prakticky totožná s obvyklou definicí denotace. Tvrdím, že denotační a referenční akt je aktualizační a jsou jím dostatečně naplněny podmínky výpovědnosti.

Jistě není ke škodě, že vedle sebe existuje více syntaktických teorií, umožňuje to vidět jazyk z více zorných úhlů. Zdá se mi však neblahé, pokud kterákoli z teorií dospěje k perifernímu jevu a hledá pro něj nejrůznější definiční výluky.

II.

Když jsem na jedné z konferencí přednesl svůj přístup k predikaci, pan profesor Daneš v diskusi povzdechl: „Tak přece jen návrat k tomu starému logicismu?“ Snažil jsem se mu vysvětlit, že k logicismu snad, ale že nevidím důvod shledávat jej starým. Že logika jako disciplína lingvistiky neubrala, jen ke svým operacím užila některých jazykových prostředků. Omezením není ani to, že s několika termíny nakládají obě disciplíny. Pan profesor se mne tehdy zeptal: „A jak vysvětlíte kongruenci ve větách s podmětem *já*?“

Zkusme si představit odpověď s využitím zmíněných teorií. Predikace je odkazem k mimojazykové skutečnosti – reálné, nebo i představované. Ve výpovědi typu *Já jsem zasadil strom* příznak *zasadil* kvalifikuje personální, reálný, fyzický podmět *já*. Jak z něj vyčte gramatickou, tj. výsostně jazykovou kategorii jmenného rodu?

Panu profesorovi jsem později nabídl řešení: predikace je důsledně symetrickou relací mezi subjektem a predikátem. Kongruence povstává na úrovni konceptuální, tedy na úrovni mentálních reprezentací. Systémové *já* sice je bezrodé, ale individualizované, konceptualizované *já* je důsledně rodově určené, protože sebe vždy myslíme jako *toho* nebo *tu* (a stejně tak *tebe*). Na konceptuální úrovni už je tedy jmenný rod určen – nikoli se zřetelem k materiálnímu světu, ale s poukazem ke kognitivnímu aspektu jazyka, ke konceptu jako mentálnímu komplementu kategorií jazyka.

III.

Teprve nyní se dostávám ke smyslu názvu svého příspěvku.

Nejvíce ze všech lingvistických polemik mě tichou radostí naplňují ty, jež jsou vedeny ortodoxními nelingvisty. Nepřestávám žasnout nad každodenními spory běžných uživatelů jazyka, jak se co náležitě, takzvaně ‚správně‘ řekne, tedy nad oním zaujetím jazykovou správností. Takových střetů zaznamenáte v běžné diskusi nespočet, internet je jimi prosycen. To není lingvistický purismus, boje si však nezadají s fundamentalisty jiných oborů. Kritériem správnosti je tu každý mluvčí sám se svou životní, tudíž i jazykovou zkušeností. Nejde jen o to, zda se správně říká *okurek* nebo *okurka*, *rozsvítit* nebo *rožnout* (*rozžhnout*), *mašlovačka* nebo *peroutka*.

Shledávám, že prostřednictvím slov jsou od narození utvářeny a životní zkušeností syceny pojmy včetně jejich pragmatických souřadnic, že v pojmech jakožto komplementech jazykových výrazů a v jazykové zkušenosti je archivován celý náš vědomý i nevědomý život i s přivlastněnou zkušeností našich předků. Hájíme-li svůj individuální jazyk, hájíme v něm svůj nejvlastnější, nejbližší svět. Samozřejmě je právě náš jazyk oním kritériem sémantické, gramatické a pragmatické správnosti. Jakákoli jazyková odlišnost je ohrožením světa, jak jej znám a jak je mi vlastní, jak mu (jedině) rozumím. Jazyk je z mé perspektivy primárně mým jazykem, intraindividuálním, až poté by snad mohl být prostředkem interindividuálním – dojde-li alespoň k dílčímu pojmovému prolnutí a sdílení zkušenosti jazyka. Svět bude dobrý (mně dostupný, srozumitelný) tehdy, budou-li všichni mluvit jako já, budou-li solidární s mým světem a jeho hodnotami. Za touto mezí jsou lvi.

Tak jsem jednoho večera potkal u výkladní skříně hračkářství matku s dítětem, široko daleko nikdo jiný. Dítě: „Mami, kup mi ty dinosaurové.“ Maminka – možná s vědomím, že je vhodné se výchovně prezentovat: „Říká se: kup mi ty dinosauři.“ To nemusí být k smíchu ani k pláči. Myslím, že každý i v jazyce dává ze sebe, co může, rozumějme: co může nejlepšího. A k obrazu svému se snaží formovat své (jazykové) okolí.

Zaznamenal jsem také řadu výzev vůči Ústavu pro jazyk český, resp. jeho poradnu: ‚Řekněte jednoznačně, jak co správně říkat a psát!‘ Překládám si: ‚Poradte mi, jak tady co nejlépe být, jak se vůbec dorozumět‘. Jsou to spory sahající k hloubkové struktuře, tentokrát nikoli jen výpovědní. Je na nás, jak s touto permanentně vedenou diskusí naložíme. Ale už jen proto, že si takovou výlučnou otázku můžeme dovolit, soudím, že se nenacházíme na nejzazším scestí.

Literatura

- Bauer, J. – Grepl, M.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1975.
Čechová, M. a kol.: *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: ISV, 1996.
Daneš, F. – Hlavsa, Z.: *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia 1981
Dokulil, M. - Daneš, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha, 1958.
Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.
Grepl, M. – Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
Hrbáček, J.: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994.
Kopečný, F.: *Základy české skladby*. Praha: SPN, 1958.
Kořenský, J.: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia, 1984.
Mathesius, V.: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, 1947.
Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1969.
Trávníček, F.: *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
Uličný, O.: *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: OBIS, 1984.

